

EGYSZERŰ GONDOLATOK

ÍRTA
LENGYEL MENYHÉRT

BUDAPEST
PALLAS IRODALMI ÉS NYOMDAI R-T.
1918.

ELŐSZÓ.

Az olvasót, aki e könyvet kezébe veszi, legyen szabad az Egyszerű gondolatok dátumára figyelmeztetnem — 1914 őszén kezdtem írni e jegyzeteket egy folyóiratba s 1916 őszén hagytam abba. . . . Vissza kell emlékezni, mi volt 1914 őszén.

A háború első, őrjöngő fázisában voltunk. Az utcákon plakátok jelentek meg a győzelmekről. Léptenyomon háborús tüntetéseket rendeztek. Az újságok minden sora tüzelt. Az írók elmentek haditudósítónak és regényes fantáziával színezték a háború eseményeit. A kirakatokban zászlócskával megjelölt térképek lógtak. A kávéházakban a hadműveleteket tanulmányozták és az azóta annyira elcsendesedett műkedvelő stratégiák magyarázatait hallgatták.

Nem lehetett írni — nem lehetett szó/ni. Kitűnő okos emberek — azóta nagyon megszelídültek — vad kedvvel magyarázták, ordították a háború szükségességét, hasznosságát, erkölcsnemesítő voltát. Elméleteket csináltak hozzá. Vértől csurgó szájjal habzsolták az emberek a hadijelentéseket; ennyi halott, ennyi sebesült. Nem volt az a pusztítás, ami kielégítette volna őket. Meg akarták öletni, kiirtatni a világ

fiatalságát. . . . Az utcákon hiénák jártak — mindenkit feljelentettek, mindenkit el akartak küldeni meghalni — csak egyre több vér, — szenvedés — lefagyott láb, levágott tagok. . . . És nem az volt a legborzasztóbb, hogy a fenevad, ami rászabadult a világra, letaposta a jóság, szépség, szeretet, együttélés, együvé tartozás hosszú időközön ápolt virágait, — az volt a kétségbeejtő, hogy tapsoltak és üvöltöttek hozzá. És az, hogy akik nem üvöltöttek, közönyösek maradtak. Sehol egy emberi hang, — egy halvány kísérlet, — egy kiáltás — egy sor írás — sehol, — semmi. . . . Rettenetes volt.

És még akkor nem lehetett tudni, miért történik az egész, mi felé megy, — mi jön ki belőle. A legborzasztóbb színjáték mögött még nem húzódott szét a függöny, ami a távlatokat mutatja. Nem sejtettük, amit most már tudunk, hogy ez az egész rettenetesség a régi világ halálos vonaglása, — de új világ születik belőle s egy szomorú törvényszerűség azt parancsolja, hogy mielőtt felszabadulunk, mindnyájan rabszolgái leszünk a rettenetes régi berendezkedésnek, melyet csak ilyen vérözön és földrengés omlaszthat széjjel. Mi akkor még csak az erőszakot, öldöklést, szégyenletes visszaesést láttuk a nagy háborúban, — szívünk tele volt gyásszal és végtelen részvétellel az áldozatok iránt s elménk döbbenve állott meg a fajta alacsonyága, gonoszsága, korlátoltsága előtt. Ez a nagy monológok, őrjítő fájdalmak, a legreimesebb csalódások kora volt, amit ember valaha megérhetett. . . .

Muszáj volt írni. Muszáj volt jelezni, hogy egy más világ képét hordozzuk magunkban.

E hatalmas benső szükségből fakadtak ezek a jegyzetek. Nem teljeselek, — nem lehetett hangosan

végiggondolni mindent, — mégis — és ha van e kis könyvnek valami értéke, gondolom, ebben rejlik, — dokumentum, mert majdnem az egyetlen pacifista írása volt a háború legelső időszakának.

Azóta, — különösen mikor a pacifizmus külügy-ministeri programm lett, más hangon lehetett írni, beszélni s mások jobban, részletesebben, alaposabban kifejthették mindazt, amit én csak jeleztem. Mikor az Egyszerű gondolatokat írni kezdtem, sem léptem fel azzal az igénnyel, hogy tudományos magyarázatokat adjak, vagy az események logikus kommentátora legyek, — csak az elkeseredés és fájdalom szakgatott kiáltásai voltak ezek a jegyzetek — vörös visszfénye egy tűzvésznek, mely nemcsak a világban pusztít, hanem minden lélekben, melyet a kín és megaláztatás marcangol.

Budapest, 1918.

Lengyel Menyhért,

I

A háborút nem lehet megszokni. Fegyveres béke. Minek kell örülni? A civilizáció csak külső máz. Világtörténelmi szempontok. A barbár állam. Swift a háborúk okairól.
Egyéni szempont.

1914 december 16.

Az ember reggel felébred — és minden reggel

lövöldöznek egymásra, ölik egymást a havas mezőkön, hogy egy óriási téli vadászat folyik, melyben nemcsak a hajtók emberek, hanem azok is, akik puskacső elé kerülnek, — mondom —éppolyan hihetetlen most az egész, mint a, nagy világháború, melyben Európa civilizált népei öljk egymást lehetetlen. Megmutatták és bebizonyították nekünk, hogy lehetséges ... és mégis minden reggel újra kell el-

fogadtatni. Ez a legbensőnkben élő tiltakozás és csodálkozás az egyetlen biztos reménység arra, hogy a háború egyszer mégis ki fog veszni a világból. Mert nem embernek való — nem mai embernek. A véres szekér, mely most átzörög a világon, halhatlan anachronizmus. Nem kevésbé lehet rajta csodálkozni, mint csodálkoznánk azon, ha a masztodon ok és őszállatok újra életre kelnének, vagy ha a vasút helyett megint postakocsik közvetítenék a forgalmat.

*

S a dolog másik furcsasága, hogy most csodálkozunk rajta, s odáig vagyunk tőle, holott látni, hallani és tudnunk kellett, hogy ez elkövetkezik, hogy ez készül. Ha sohse voltunk külpolitikusok és sohasem olvastunk volna történelmet, — akkor is fel kellett volna tűnni a háború rémének, ha: egy kaszárnyát láttunk, — ha masírozó katonákat néztünk, ha a vendéglőnkben egy tiszt ült le az asztalhoz, ha a tengeren egy-egy dreadnought körvonalai megjelentek, ha a testvérünk bement a fegyvergyakorlatra, ha a képviselőházban vezényszó vitákat hallottunk s mikor adókat szedtek tőlünk ágyúkra. Hát miért épül, fejlődik, készül mindez! — ezt mintha sohase kérdeztük volna meg magunktól. Ha egy nagy malom felépül, egyszer örölni kezd, ha egy posztógyár, egyszer elkezd posztót gyártani, ha egy iskola, egyszer tanítani fognak benne; — hát ez a legnagyobb üzem, a militarizmus csak készül — épül a világba és sohase lépjen üzembe, sohase produkáljon, sohase mutassa meg mire képes, sohasem igazolja magát, hogy ő hasznos és nélkülözhetetlen — ezt hittük! Hiszen igá-

zuk van azoknak, akik azt mondják, hogy a borzasztó fegyverkezés magától megindította volna-a háborút — az ágyúk egyszer már el akartak sülni. Mi egy hipnózisban éltünk — államférfiak voltak szívesek bennünket hipnotizálni avval, hogy ez a nagy fegyverkezés mind a béke érdekében történik. Fegyveres béke — soha frázis így meg nem bukott. Csak egy béke lehetséges — a fegyvertelen béke. Fegyveres béke annyi mint: háború.

Azt olvassuk: Galíciában megvertük az oroszokat. A valóságban ez azt jelenti, hogy meghalt ennyi és ennyi ezer orosz, megsebesült s fogságba került ennyi és ennyi ezer. Megvertük az oroszot— Mit akarunk mi megverni és megsemmisíteni? — az orosz rablás és hódítás *politikáját*, amit csinál a cár, Nikolajevics Miklós nagyherceg, Izvolszkij — és még egy csapat kimutatható és megnevezhető — egészben véve talán nem több mint ötven vagy száz ember. Nem szívesen megkegyelmeznénk a tíz és százezreknek, akik ártatlanul fordulnak fel a csatákban,* — nem tragikus, hogy csak e holttest hekatombák árán lehet mondani, hogy megvertük azokat, akik az egészet okozzák! Nem egy elemi érzés és fantasztikus düh tombol bennünk azért, mert még milliók holttestén keresztül sem tudjuk megfogni és valóságban kézzel vagy bottal megverni, — mit megverni, a bőrt lenyúzni róluk, elevenen megégetni azt az ötvenet, aki ezt a gyászt és gyalázatot a világra hozta.

Ehhez a fejzethez tartozik az is, hogy minek

* Azóta milliókra nőtt a számuk!

kell örülni. Ha reggel azt olvasod az újságban, hogy egy ellenséges hajót elsüllyesztettek és ezeröttszáz ember a vízbe fulladt — ennek örülni kell. Ez a legjobb eset, ez az ünnep. Mikor a béke szent napjaiban a Titanic véletlen szerencsétlenség folytán elsüllyedt — az egész világ mély részvéte ölelte körül a hullámsírt. Most! ... Hol tartunk és hol fogunk megállani!

*

Hetekig föld alatt odúban lakni, — a ruhát hetekig le nem vetni, ha a férgek hemzsegnék is az ember bőrén, — esőben ázni, hidegben fagyni, nem aludni és nem enni, állandó veszélyben lenni, látni, hogy mint hullanak rakásra az emberek, temetetlen holttestek szomszédságában tanyázni — ki gondolta volna, hogy mindezt a rémséget kibírja az emberi lélek és fizikum. Pedig kitűnően kibírja. Az ember — úgy látszik — akármilyen kultúrába nőtt fel, mégis öntudatlanul magában hordja igazi származása összes jellemvonásait. Ez az a fajta, amely a kőkorszakban barlangokban lakott, mely nyersen tépte szét a vadat, mely csaknem meztelelenül tűrt hideget, meleget — míg állat volt. Milyen szerencse, hogy a civilizáció csak külső mázt bírt rája rakni, bensejében s ösztönében megmaradt annak, ami volt, — mert ha a kultúra igazán jelentékeny testi s lelki változást bírt volna rajta véghezvinni, akkor most egy hét alatt elpusztulnának az összes hadseregek — s ott állnának a vezérek s a csupasz ágyúk. Talán akkor mégsem volna háború ... talán ...

*

Nem, — csak nem bírom a világtörténelmi szempontokat megtalálni, a fajok harcát, a történelmi szükségességet, mindazt, amivel bölcs és okos emberek meg tudják magyarázni, elfogadhatóvá tudják tenni a háborút. Csak az emberiség bor-nírtságát és végtelen nyomorúságát látom benne — egyetemlegesen. Én azt sem bírom elhinni, amit egyik bölcs barátom mond, hogy a háborút nem is emberek csinálják — ez valami, ami túlnő a mi akaratunkon, ez kozmikus dolog. Azt hiszem, bölcs barátom a középkorban a pestisre is azt mondta volna, hogy kozmikus dolog s a rabszolgakereskedésre is s a vallásháborúk gyengéd szokásaira is, mikor keresztre feszítették s lassú tűzön égették meg azokat, akik a vallási formásokban némi csekély eltérést tanúsítottak ... Azóta mégis rájöttek, hogy a pestis elterjedését meg lehet akadályozni, a rabszolgakereskedés vesztett eredeti gonosz formájából s a vallási vitákat szelídebb formában ajánlatos elintézni sok nehéz nyavalyájából kigyógyult az emberiség. Épen ettől az egytől ne tudna szabadulni!

*

Nehéz lesz, — mert kell, hogy valami, jó is legyen benne, — valami, ami rendkívül talál az ember igazi természetéhez — különben mégsem lehetne milliókat fegyverbe állítani. Halálos kény szerrel sem lehetne. Hát mi lehet az, ami benne jót Valami, ami hasonlít a felszabaduláshoz. Az emberi a törvények és szokások, az életmód és a körülmények lassanként rémesen behálózzák, — énünk a legnagyobb szabadságot kívánja — és az élet ebben mindjobban korlátozza. Sokszor ölni szeret-

nénk — mert ez benne van az emberi ösztönben — de még mukkanni sem szabad, — szépen és alázatosan köszönni kell a főnöknek, akit szeretnénk arcuköpní — általában sok mindenhez jó képet kell vágni. Ilyen viszonylatban majdnem minden ember el van nyomva — s a háború mindezt az elnyomást elfűjja, mint a vihar a ködöt. Az ember egy ugrással kiszabadni mindenből, még a saját gondjait is elveti, mert hiszen azontúl, hogy katona lett mások gondoskodnak élelméről, ruhájáról, céljáról, munkájáról is; — s mozgási szabadsága hallatlanul kiterjedt — szinte szabad bandába csoportosulva ölhet, rekvirálhat, ekkora kielégülés ilyen öntudat szinte megéri a halálveszedelmet. Mindez azonban a civilizáció halálát jelenti, mert civilizáció annyit tesz, mint az ember vad indulatait megszelídíteni, rablás és ölési vágyát megfékezni, — az emberi fajtat törvényekbe törni, hogy élet s vagyonbiztonság legyen e földön, — az, amit mégis a legfőbb jónak ismer el az emberiség: béke.

*

Azonban itt tűnik ki, amit gondolom Ignótus fejezett ki a legprecízebben, az tudniillik, hogy az állam keretén belül az egyes emberek már civilizáltak, de maga az állam még barbár, mert íme egy háborúban elkövetheti mindama büntényeket, melyekre különben a legsúlyosabb büntetéseket szabja. Az egyénnek nem szabad a konkurrensét leütni, — az állam megkísérli, az egyén nem élhet a nyers erejével, — a háború pedig nem más, mint az, hogy az állam „a fegyverek döntésére bizza az ügyet” — vagyis a nyers erő uralmát proklamálja. A paradoxon nyilvánvaló: — vagy szentek azok a törvé-

nyek, amiket az állani megtartat a polgáraival, vagy semmisek, — mert az államok egymás közt fűtyülnek rá. Mivel pedig a törvényeket a szükségyszerűség hozta létre, mert csak így lehető, hogy az emberek mint társas lények együtt éljenek, — tehát ezek a törvények szentek, — akkor gondolkozni kell a felett, mi módon kényszeríthetők az államok arra, hogy azokat ők is betartsák. Gondolkozni kell arról, hogy miként lehetne az elvadult államokat civilizálni.

*

Mert — mondja egy angol bölcselet — az állam arra való, hogy az életemet védje s nem arra, hogy elvegye. Ha pedig az állam — a legtöbb esetben a megkérdezésem nélkül — háborút indít, akkor nem felelt meg a feladatának, mert életemet nagy mértékben veszélyeztette. De a háborúval védi az összeség életét és létérdekét — felelhetik erre és ez sok esetben így van. Az európai háborúk története azonban azt bizonyítja, hogy nem mindig egészséges életöztönből fakadt a háború s lehet-e igazságtalanabb és borzasztóbb dolgot elképzelni, mint egy háborút, melynek nincs erkölcsi igazolása. E háború után rendkívül pontosan revidiálni kell a különféle angol, francia, belga, orosz, japán, fehér, fekete, narancssárga, vörös, kék, rózsaszín s szürke könyveket...

*

A legnagyobb angol, Jonathan Swift az ő páratlan könyvében Guliver utazásaiban a következőket adja elő az európai háborúk okairól:

„Az okok megszámlálhatatlanok, de néhányat a legfontosabb közül felsorolhatok. Ez az ok néha

az uralkodók becsvágya, kik úgy érzik, soha sincs elég országuk és népük, amit boldoggá tegyenek; — néha meg az államférfiak romlottsága, akik háborúba keverik urukat, hogy elhallgattassák a rossz közigazgatáson felháborodott néprétegek zúgolódását. Vélemény különbségek is gyakran okozták milliók halálát, például ilyenek, hogy hús-e, vagy kenyér-e a hús; — vájjon egy bizonyos bogó váladéka vér-e avagy bor; vájjon füttyülni bűn-e vagy erény; vájjon mi a legszebb szín kabátban: fekete-fehér-vörös vagy szürke. A legvéresebb, legdühösebb s leghosszabb háborúk ilyen véleménykülönbségeken törnek ki, főleg oly vélemények különbségén, melyek közönyös dolgokra, vonatkoznak. Két uralkodó között gyakran azon fordul meg a pártoskodás, vájjon melyiknek van joga ahhoz, hogy országának birtokába helyezzen egy harmadikat, melyre egyiknek sincs igénye; sokszor azért kezd az egyik uralkodó a másikkal, hogy az ki ne kezdjen vele; sokszor azért üt ki a háború, mert az ellenség nagyon erős, sokszor azért, mert nagyon gyenge; sokszor szomszédaink akarják, ami a mienk, vagy az övék az, amit mi akarunk; erre aztán verekszünk, míg ők elveszik a miénket, hogy nekünk adják az övékét. Nagyon méltányos háború az is, megtámadni egy országot, melynek népét elpusztította az éhség, tönkretette a dögvész, vagy szétzavarta a belső pártviszály. Méltányos háborúk szövetségesünk ellen az a körülmény, hogy nagyon szeretnénk, ha egyik város a mienk volna, amibe az is jó, hogy már nem az övé. Az úgynevezett büntető hadjáratok azok, melyeket szegény és tudatlan népek ellen indítanak az uralkodók, ki pusztítva felét e népnek, másik felét rabszolga-

szíjra fűzve, hogy barbár életmódjukon ekként segítsenek. Nagyon tisztességes és gyakori szokás, ha az egyik uralkodó segédkezet nyújt a másiknak, hogy egy harmadik ellen védekezzenek, akkor a segély nyújtó, miután Szövetségesét kirántotta a bajból, a kérdéses területet ő maga foglalja el s megöleti, becsukatja, vagy száműzi a szövetséges uralkodót, amihez joga van, hiszen ő segítette. Vérokonság, vagy házasság is gyakori oka az uralkodók közt történt háborúnak. Minél közelebbi rokonáról van szó, annál nagyobb a háborús kedv; szegény népek éhesek, gazdag népek gögösek, a gög és éhség pedig sohasem értik meg egymást, éppen azért a katonai hivatás mindenek közt a legtisztéletreméltóbb. Katona ugyanis az, aki pénzért annyit öl meg embertársai közül, amennyit csak tud. Van aztán Európában néhány uralkodó, akiket kéregető királynak lehetne nevezni: ezek a maguk erejéből nem viselhetnek háborút, tehát csapataikat gazdagabb nemzetektől kibérlik; ennyit és ennyit tizeinek naponként egy emberért. Észak-Európában ez gyakori szokás” — most különösen Angliában, fűzhetjük teljes joggal e fejtegetésekhez.

Swift e különös dolgokat 1740 körül írta. „Gulliver utazásai” általában ifjúsági olvasmánynak számít, ami körülbelül annak felel meg, mintha a gyerekeknek ekrazit bombákat adnának, hogy avval lapdázzanak.

*

Az annyira becses, sőt túlbecsült egyéni élet szempontjából borzalmas a háború, mely naponként iskolai példáját adja annak, amibe olyan nehezen akarnak beletörődni, hogy az élet mulandó. Már-

már úgy rendezkedtek be az emberek, mintha az emberi élet valami stabil dolog volna, bizonyos elteltség és indokolatlan biztonsági érzet támadt. Na most ennek jó időre vége. A székely katonáról kering most az az anekdota, hogy bevaggoníroztatták, négy napig utazott, kiszállt, előre ment, lövészárókba került, — rohamra indították s mikor fűtyültek mellette a golyók, zúgott a srapel s vonított a gránát, csak akkor vette észre, mibe van benne, megállt a nagy istenitélet közepébe s elcsodálkozott: Hű az Istenit, hát hova hoztak engem? Most majd mindnyájan ennyire elcsodálkozók vagyunk, csak most vesszük észre, mibe kerültünk bele, most eszmélünk rá igazán, mi az élet, és mik a dolgok igazi lényegükben. E pokol nélkül sohase jöttünk volna rá, hogy egész társadalmi berendezésünk mily örvények és meredélyek szélén lógott — de ha az emberiség most sem tud tapasztalni és tanulni és *ezután* sem fog tudni magán segíteni, akkor csakugyan olyan bornírt és tehetségtelen, hogy nem érdemes búsulni a során.

II.

A háború unalma. — Egy elképzeli pamphletből. — Milyen a hadvezér? — Napoleon álma. — Haragszanak egymásra a népek? — Rossz üzlet a háború.

1915 január 16.

Néhány, csatából jött, nagyon intelligens emberrel beszéltem, egybehangzóan állítják, hogy a háborúban ugyanazon dolgok ismétlődnek monoton egyhangúsággal s mivel mindig jelen van a legnagyobb szenzáció, melynek nem lehet fokozása, az életveszély — a dolog igazán holtpontra jut s lefelé kell licitálni, a jelentéktelen dolgokat meg-növeszteni (kapnak-e menázsit, jön-e posta, lehet-e aludni), hogy az értéktelen élet valami változatos-ságot kapjon. Tapasztaltuk, hogy a sebesültek elbeszéléseit mily gyökeresen megunták az emberek, — egy vidéki városban az unalmas emberre azt mondják: „fád, mint egy sebesült.” Szegény sebesültek — szegény vérző, kínlódó emberek —

nem felháborító, hogy irántuk is mennyire ellankadt az érdeklődés. Ebben a nyomorult életben s a gyarló emberek közt csak a, siker imponál s már majdnem ott tartunk, hogy az a hős, aki — sértetlenül életben maradt.

Az emberek megunják a háborút, — átlapozzák az újságokat, elolvassák a jelentéseket s várják, hogy vége legyen az egésznek. De ha nem lesz egyhamar vége, hát abba is belenyugodnak. Mindenbe belenyugodnak — borzasztó! Ordítani szeretnénk: „hát tudjátok, hogy mi történik veletek? hát tudjátok, hogy mit csináltok! hisz — oktalan népség — ölitek egymást! — hát csináljatok már valamit, hogy vége legyen és soha ne ismétlődjék — emberek térjetelek észre!...” s addig ordítjuk ezt és még sok más mindent úgy befelé, magunknak, hogy egy szép napon azon vesszük észre, saját magunknak idegen a hangunk, egyre kevesebb benne az elemetáris felháborodás.... mi is belenyugodtunk — mi is meguntuk.

Mi az mégis, a hazaszereteten és a kollektív önfentartási ösztönön kívül, ami a legnagyobb nélkülözések, halálveszedelem elviselésére késztet s fegyverben tart sok millió embert? Mert ugyebár el lehetne képzelni, különösen a rendkívül önző franciáknál, hogy nem akarnak, még kényszer alatt sem akarnak háborúba menni. Az ember olyan borzasztóan egoista teremtés, tíz lépést nem tesz ingyen — s most az életét adja oda a mások, a többi jóvoltáért. Mi ez! Azt kell hinni ez a legősibb ösztön, az emberek nyáj-szerűsége. Az ember nyá-

jakban élt és csak nyájokban tudott valamit létrehozni, — nyájokban, vezetés mellett. Így csiná.M magának tűrhető élet- s vagyonszükségletet, államot, városokat, így hozta létre és bővítette ki élete fentartásának s megjavításának millió eszközét, így jött létre kultúra, tudomány, divat — mindig nyájokban — mindig egy-egy csoportban együtt dolgozva — most az emberiséget ősi gyökerében, nyáj szerűségében megragadva egymás ellen vezetik ... a nyáj engedelmesen megy a kolompások, a vezérek után.

Egy elképzelt pamphletből:

— Most bűn volna elfojtani, megfékezni a háborút — hagyni kell, hogy kitombolja magát, szabad folyást kell engedni annak a betegségnek, melyben a világ vonaglik. Sőt kívánatos, hogy a háború kiterjedésében és borzalmisságában még növekedjék. Átgondolva a pusztításokat, melyeket eddig végzett a háború, azt kell mondanunk, hogy azok nem feleltek meg a várakozásnak. Még mindig vannak érintetlen nemzet testek, sőt érintetlen anyag emberben és vagyonban — a háború még mindig nem érte el azt a kiterjedést, mely kivétel nélkül minden embert beleránt borzalmissága körébe.

A különböző államok ugyan megteszik kötelességüket és a népesség lehető széles rétegeit vonják be igen dicséretes igyekezettel a küzdelembe — de már ennél a, pontnál is bizonyos óvatosság és körültekintés észlelhető, melyet nem helyeselhetünk. A fegyverbehívás korhatára a 20—32 év és még ezen belől is válogatnak! Szerintünk ki lehetne terjesz-

teni a korhatárt 17-től 60-ig.* A tizenhét éves fiú, mint az iskolai lövészegyletek bizonyítják, már elbíri a fegyvert és az ötven éven felüliek között is sok akad, aki hazafias feladatának szépen meg tudna felelni. A válogatás meg épen nincs helyén! Van rá eset, hogy félszemű, félkarú, vagy bizonyos szervi bántalmakban szenvedő embereket kidobnak a katonaságtól — ez több szempontból helytelenítendő. Mert az ilyen emberek testi nyomorúságát megtoldjuk még az erkölcsi nyomor érzésével, mely szerint ők az állam legmagasabb céljaira sem használhatók fel, — másrészt eme magas célokra igenis felhasználhatók, mert még a leggyengébb ember is képes lehet arra, hogy az ellenségben kárt tegyen. És ha nem kíméljük az egészséges szervezeteket, miért kímélnők a gyöngéket! Az ilyen nagy zivatarban úgy kellene nekik lehullni, mint a férges gyümölcsnek a fáról, — ha a háború öldöklése az erősekkel együtt a gyengék és öregek nagy rétegét is elpusztítaná, a következő nemzedék egészségi statisztikája sokkal kedvezőbb volna, Az emberanyagban való válogatás és takarékoskodás nem felel meg a háború végső céljainak. Ugyanígy kissé várakozáson alul maradtak azok a remények, melyeket a hadvezetőségek a modern fegyverek és robbantószerkek teljesítőképességébe helyeztek. Halljuk és olvassuk, hogy a srappellek és gránátok ezrei hullanak le anélkül, hogy nagyobb kárt tennének, a puskatűzről nem is szólva, melynél a lövedékek csak kis percentje éri el célját és rendeltetését. A hadviselés módja is

* Amit a háború elején a legszélsőbb iróniának gondoltak, az később valóság lett.

megváltozott, a hadtestek a föld alá bújnak, sáncokba és lövészárkokba ássák el magukat, miáltal sokkal kevesebb kár tehető bennük, mintha ősi szokás szerint rendekbe menetelnének. Nemzetközi egyezmények enyhítik a harcok hatását. Egy katonai író már az orosz-japán háború után szóvá tette, hogy a humánus lövedékek nem felelnek meg rendeltetésüknek. A háború nem tűr szentimentalizmust, — nyíltan be kell vallani a valóságot, hogy a háború eszköze — ha célját el akarja érni — az öldöklés és emberpusztítás s ha már a bölcs és körültekintő vezetők biztosan legjobb belátásuk szerint egyszer belekezdték a háborúba, a cél elérése a fontos. A háború nem humánus dolog, háború és humanitás kizárják egymást, vagy van háború és akkor nincs humanitás, vagy van humanitás és akkor nincs háború. Éppen ezért feltűnő jelenség a fővárosok és általában a védtelen városok kímélése. Mily bizalommal tekintettek a hadvezetőségek a csak nemrég feltalált aeroplánokra és Zeppelinekre. És mi történt? Néhány buzgó aviatikus pár bombát ledobott egy-egy védtelen városra — ennyi az egész, ahelyett, hogy a fővárosok felett: állandóan aeroplánok keringenének, melyek folytonos rémületbe tartásuk a lakosságot. Nem engedhető meg, hogy egyes fővárosokban úgy folyjon tovább az élet, mintha mi sem történt volna, nem szabad egy embernek sem lenni, akinek élete biztonságban legyen. 8 mit szóljunk a dreadnongb tokhoz, a páncélos hajókhoz, melyek elbújnak az ütközetek előtt, ahelyett, hogy rendeltetésükhöz képest összeütköznenek s elszüllyesztenék egymást. Lehet-e további fejcsóválás nélkül nézni a diplomaták munkáját, mely egészen úgy néz ki, mintha valamibe belekezdték volna s

aztán abbahagyták. A diplomaták mindig híresek voltak ügyességükről, hogy történhetett meg tehát az, hogy maradtak államok, melyek semlegesek, s melyek nem vonattak be a küzdelembe.* Ez nagy hiba melyet lehetőleg reperálni kell, — végre is, ha a most harcban álló országokat bele tudták vinni a háborúba, a többit sem lesz nehéz, — egyszerűen ugyanazt a praktikát s eljárást kell alkalmazni, mint amit eddig csináltak s ami a nagy háborút oly sikerdúsan eredményezte. S miután a diplomaták irodai feladatukat ilyképen közmegelegedésre teljesítették, nem szabad volna tovább ülniök csaknem tétlenül a fővárosokban, hanem szintén a harctérre kellene menniök, részint mint katonáknak, részint mint egyszerű nézőknek, hogy munkájuk s ügyességük eredményét szabadon szemlélhessék, úgyszintén az újságírókat is mind a harcvonalba kellene eresztetni, nem mint aktív katonákat, fontosabb feladatuk lenne: friss fantáziával felfogni és látni a dolgokat s azokról kimerítő s részletes leírást adni, hogy akik még itthon maradtak, azok mindennap ijedjenek halálra s borzadjanak el a valóság egyszerű leírásától. Szóval és végső eredményben: minden teremtett lélek, az egész nemzeték, az egész világ érezze a maga teljes hatásában a háborút. Ne feledjük el, hogy olyan korlátolt s tapasztalni oly kevéssé tudó teremtésekkel! állunk szemben, mint az emberiség, mely csak akkor fog arra eszmélni, hogy mibe van benne, ha egyenként s a saját bőrén érzi a dolgot — ez esetben remélhető, hogy gyökeres változtatásokat képes csinálni, oly intézményeket létesíteni, melyek egyszer és nin-

* A diplomaták később ezt a mulasztásukat sok igyekezettel kipótolták.

denkorra végét vetik a háborúnak. Ez intézkedések s alapelvek pedig gyorsan és idejében végrehajtandók, hogy a következő nemzedék már készen kapja őket, különben az előtt a veszély előtt áll az emberiség, hogy a következő tapasztalatlan nemzedék újra elkezdje a háborúskodást, nem lévén tiszta fogalma a felől, hogy tulajdonképpen mibe megy bele.

*

Hamilton Fyle, a Daily Mail pétervári tudósítója Nikolajevics Miklós nagyhercegről többek közt ezeket írja: „Egész élete előkészület volt a főparancsnokságra. Minden reménye az volt, hogy egykor harcba fogja vezetni nagybátyjának, a cárnak hadseregét. Bizonyos, hogy ő sürgette a mozgósítást ...” Egész élete előkészület volt... minden hadvezér és magasrangú katona élete ilyen előkészület. Gondolják csak meg, valaki készül valamire teljes erejével és képességével, — mindent megtanul és elgondol hozzá, abban él, — és idős ember lesz és nem élte ki ezt az egyetlen nagy vágyát, ezt az egyetlen chanceát nemcsak az előmenetelhez, a végleges karrierhez, a világhírhez, hanem nem élte ki ezt a nagy belső szükségletét, — elmúlna az élete anélkül, hogy meg tudná mutatni, mit tanult, mit tud — s akkor a bajba került diplomácia ilyen lelki diszpozíciókkal rendelkező emberekhez fordul — a Nikolajevics Miklósokhoz — s azt kérdi tőlük: készen vagyunk-e a háborúra, lehet-e háború? Hát lehet más válasz — s ez a válasz már el is iontötte a dolgot — mint hogy: igen, igen, — háború, háború! Ugrásra kész emberek várták életcéljuk kielégülését, a, háborút s rettegtek attól, hogy esetleg elmarad! — Ne beszéljenek hát arról, hogy a

háború kozmikus dolog, természetfeletti — ne beszéljenek arról, hogy a háborút a népek akarják, a háborút a Nikolajevics Miklósok akarják és csinálják.

*

Az a csodálatos — és felháborító — hogy minden háború a béke nevében indul meg, „biztosítani kell Európa békéjét” — mondja az entente, — mindig a béke van a szájukon, avval narkotizálják az embereket és szerintük most sem azok a béke apostolai, akik szívből utálják ezt az embertelen öldöklést, hanem ők az igazi békeapostolok, akik nyakig gázolnak a vérben. Ez különben mindig így volt, a nagy hódítók mindig érezték, hogy milyen kegyetlen és igazságtalan dolog a háború s mindig a leg-hazugabb, de legnépszerűbb ürüggyel, a „békét akarok teremteni” jelszóval rontottak neki más nemzeteknek. Legrikítóbb példa erre Napoleon, akinek eleme volt a háború, aki imádta az öldöklést, aki kipusztította Franciaországot, aki szemérmetlenül támadta meg a más államok szabadságát s aki az 1812-iki háborúról — amelyben otthagya a fogát -- ezt írta feljegyzéseiben: „ez a hadjárat az egész emberiség békéjének és biztonságának volt a hadjárata, mely a *legkonzervatívabb és legtisztább békeszeretet forrásából fakadt*. Európa egyetlen nagy nemzetté forrott volna össze s mindenki, bármerre járt volna, mindenütt a közös hazában érezte volna magát. Az én diktátorságom véget ért volna s fiam uralkodói nevelésének az ideje alatt minden időm és életem utolsó napjai arra lettek volna szentelve, hogy a császárnéval együtt, mint valami igaz falusi pár, a saját lovaikon lassanként bejártuk volna a birodalom minden zugát, meghallgattuk volna a pa-

naszokat, igazságot szolgáltatunk volna s mindenfele jótékonyt hintettünk volna szét.” így hárfázott Szent Ilona szigetén ez a nagy békeapostol, minden idők legnagyobb hóhérja, aki pedig olvasott történetet és Róma történetéből tudta, hogy az egész világ leigázása és a háború maga sohase hoz igazi és tartós békét, mert a népek a saját szabad életüket akarják élni és a hódítók akármilyen jármot raknak rájuk, azt egyszer csak ledobják — új, véres háborúk sorozatával. Békét csak a belátás, az okosság és az igazi emberiség hozhatna a világra, mely arra igyekezne, hogy egyik állani a másikat ne fojtsa meg, ne tartsa rabságban — hanem engedje élni, fejlődni a maga módja szerint. Nem a nemzetekkel van baj, hanem a nemzetek hatalmi csoportosulásával. Ha a háborúra uszító békeapostoloktól megőrzött volna bennünket az Isten, akkor ma nem kellene szégyellnünk, hogy emberek vagyunk.

*

A népek gyilkos csatában ölik egymást, időszerű a kérdés, hogy haragszanak-e egymásra a népek! — Hogyne — bizonyos fokig. Egyik dühös a másokra, miért? — ez nevezetes — mert mindegyik azt hiszi, hogy a másik okozta a háborút. Világosabban: a népeknek nem kell a háború, el vannak keseredve, hogy nem élhetnek békén egymás mellett. De a népek közt mindig van bizonyos harag és feszültség — békében is, mondják azok, akiknek ez is érv a háború szükséges voltának bizonyításához. Hogyne volna harag és ellenszenv, ez mindig megvan, de nemcsak idegen nemzetekkel szemben, hanem ugyanazon nemzet testen belől élő embercso-

portok között. Ugyanazon nemzet déli lakosa csúfolja az északit. Ugyanazon faluban az alvégi ember a felvégit. A huszár a bakát, A gimnazista a realistát. Ez az örök ellentét, viaskodás, vetélkedés, csúfolódás mindenütt megvan, de hol van az még attól, hogy az emberek gyilkolják egymást — a háborútól? Nincs könnyebb, mint népeket összebékíteni, ennek iskolai példáját látjuk abban, hogy népek, melyek előző évben még halálos harcban álltak egymással, a következő évben szövetségesek. Nincs nehezebb, mint az embereket végkép feldühösíteni egymás ellen, — ez most jött ki a háború legromantikusabb és legszebb fejezeteiben, mikor karácsony ünnepén a lövészárkokban egymással szembenálló németek, angolok és franciák a legkedvesebben barátkoztak egymással. „Kedves, derék fiúk ezek a németek — írta egy angol katonatiszt haza — s örülségnek tűnt föl nekem, hogy ilyen emberek ellen harcolunk.” A hadvezetőségek sürgősen betiltották a barátkozást. Isteni rendelet szerint az embereknek szeretniök kell egymást — az emberi kommandó szerint gyűlölködniük muszáj. S ez a nyomorult ember az erősebb.

Mostanában egy felsőbbes, okos, tehetséges emberrel társalgók, jobban mondva: hallgatom, amint beszél, úgy hallgatom, mint egy gyerek a felnőtt embert. Mert azt kell mondani, gyerekes volt a végtelen kétségbeesés, a dühnek azok a rohamai, melyek időnként a háborúval szemben elfogtak, — primitív volt, hogy a népek már javában benne voltak az öldöklésben — és én még mindig nem tudtam elképzelni, hogy lehetséges a háború. Gyerekes-

ség volt ennyire nem ismerni a világot s ennyire bámulni az embereken, s úgy csalódnai bennük, mint egy csupa jó erkölcsre oktatott fiú csalódhatik, mikor rájön, hogy a tanításokat csak ő tartotta be, de a felnöttek, köztük a saját édesapja, — állandóan csalnak és kijátszák a szent törvényeket. És amennyire nem volt helyén az ezen való teljes kétségbeesés és lázadás, — épp úgy hibás a másik véglet, mely azt mondatja az emberrel: bánom is én, csináljanak, amit akarnak, megérdemlik a sorsukat, mert olyan ostobák, hogy nem érdemes velük törödni. A lenézésbe és közönybe való ilyen egyszerű menekülés sem az igazi. Az emberies és okos állásponthez körülbelül az az úr jár legközelebb, akiről beszélni akarok s aki azt mondja: Borzasztó veszedelemben vagyunk, ostobaságaink, nevelésünk rettenetes bajt zúdítottak a nyakunkba. Vizsgáljuk meg, mi volt a hiba, próbáljunk tapasztalni, tudni, nézzük meg már egyszer jól és egészen elfogulatlanul, hogy mi az a háború, mik az okai, a következményei, teljesen reménytelen-e az állapot, vagy lehet-e segíteni. A világot — enyhén szólva — kitörte a nyavalya, de azért nem kell megijedni, rájött már ez a betegség máskor is — de nem volt ránézve halálos, tovább bírt élni, fejlödni. Igaz, hogy a mostani rohama a legerösebb, de éppen azért kell most, a betegség kulminálásában, megvizsgálni — fizikai vagy pszichikai okok idézik-e elő a betegségét. Minden gyógyításban annyira előrehaladtunk — s általában a világ háromszáz év óta annyival többe fejlődött, mint háromszázezer év óta, hogy talán remélni lehet egy igen veszedelmes, krónikus, világpusztító betegségnek a felismerését. A felismerés pedig máifél gyógyítás.

Így beszél, ez a komoly, okos, felnőtt, aki-pedig egy nemzetségből való, mely általában és nagy többségében stupid — de ha, eszes, akkor olyan világosan, emberiesen, egyszerűen és tévedhetetlenül okos, mint semmi más fajtája a világnak. Imádom az angolt, ha okos, mert amit a józan eszével felismer, azt nem mártja meg egy általános szószban, nem kapcsolja rögtön a világrendhez, nem tér el a dologtól, képes egészen elfogulatlanul vizsgáldni, nem csinál ragyogó elméleteket s nem dobja fel a tárgyát metafizikai magasságokba, hanem egyszerűen előadja, amit igazságnak felismert.

Így adja elő, ilyen egyszerűen, emberségesen és józanon Norman Angell az ő igazságait a háborúkról. A háborúk kérdésének ezer szempontja van, lehetnek mellette vagy ellene vélemények és meggyőződések, elméletek és ítéletek, de a *józan ész* szempontjából, — és Norman Angell innen nézi a háborút — nem lehet más következtetésekre jutni, mint ez a kitűnő angol. Egy pillanatig most abban a kísértésben voltunk, hogy elmondjuk, mi van a könyvben s lejegyezzük főbb igazságait — de az egész könyvet idézni kellene. Soha jobb lélekkel könyvet nem ajánlhatunk olvasónak, mint ezt a munkát. A legnagyobb mértékben alkalmas arra, hogy egyszerű igazságait mindenki magáévá tegye, — talán nem tévedünk, ha azt hisszük, hogy mint élesztő, erjesztő, gondolatkeltő s elhatározásokra indító munka nagy hivatást tölt be ez a könyv az emberség felvilágosítása érdekében.

Azzal ugyanis legyünk tisztába, hogy a háború nagy kérdésétől többé nem szabadulhatunk — a következő évtizedek e kérdés eldöntésének lesznek szentelve. „hisz amint kivétel nélkül mindenkit sze-

mélyében érint a háború, úgy kell személyesen résztvennie majd annak az elintézésében, hogy az emberiség továbbra is azon az úton haladjon-e, mely biztos katasztrófákhoz vezet, vagy elővegye a jobbak eszét; s próbáljon változtatni sorsán. Felismerhette mindenki, hogy e dologban közöny vagy felületesség mennyire nem helyénvaló s milyen irtózatossan megbosszulja magát, A is ormán Angell könyve sokkal több, mint elmélkedések gyűjteménye — energiák nyugszanak benne, melyeknek a világfelszabadításában még nagy szerepük lesz. Norman Angell nemzetgazdasági s pszichológiai magyarázatokkal szolgál nekünk s annyira józan, mintha elakarná háritani magától a látszatát is annak, hogy művész és kitűnő író — ha azonban figyelembe vesszük, hogy könyvét két évvel a nagy háború kitörése előtt írta, ezzel olyan kísérteties előérzésről tesz tanúságot, ami menten elárulja a rendkívüli tehetségű embert. Csodálatos elgondolni, hogy ő máj-évekkel ezelőtt ott tartott, amihez mi csak sötét hónapok borzasztó tanulságai után jutottunk el.

III.

Háború és állam. Szellemi hadseregszállítók. -- Titkos gondolatok. -- A háború költségei. -- Az ember a teremtés koronája?

1915 március 16.

Magában egy szimpatikus új lap jelenik meg, a békebarátok lapja, a „Fehér hollók Újsága.” Mióta a lap megindult, az egész világ vérben áll s — valószínűleg ezt akarja az újság címe jelezni — a békés emberek oly ritkák, mint a fehér holló. Ez azonban tévedés. Soha a világon nem volt a békének több barátja, mint most s ha a „Fehér hollók”, mint hivatalos lap, szervezni tudná őket, elcsodálkozna, hogy mennyien vagyunk, meglepődne, hogy kik tartoznak közénk s meglepődéssel vehetné tudomásul, hogy — ha lehet ezt így kifejezni — „mint privát emberek” a német császár, és az orosz cár is a mi pártunkon vannak. Soha semmiféle ügynek nagyobb közvéleménye még nem volt, mint a

békének, ez a közvélemény azonban nincsen szervezve s nem bír érvényesülni a régibb és nagyobb szervezettel: az államokkal szemben. És hiába él a béke vágya, milliók lelkében, az államok, mint harci szervezetek, a háborút akarják. Az államok fel akarják egymást falni. Az állam katasztrofális az egyénekre nézve. Az állam olyan szervezet, mely mellett, még a vallás is eltölpül hogy olyan fiatal és gyenge alkotásról, mint a szocializmus, ne is szóljunk. Az állam természete olyan, hogy nem stagnálhat — terjeszkedni akar és előre akar menni s eközben beleütközik a másik állam létérdekébe s ebből mindig háborús konfliktusok fognak származni. Mikor a nagy háború kitört, néhány szép lélek azt hitte, hogy ez az emberiség utolsó háborúja — milyen tévedés! Az államok alakulásának és fennállásának szigorú törvényei vannak, melyek pontosan és szabályszerűen új háborúkhöz fognak vezetni, amint az államok magukhoz térnek a most bekövetkező elgyengülésből. Itt nem segít ember? jóság, belátás és okosság — itt csak egy szinte emberfeletti dolog segíthetne: ha az emberiség más formák és módok között bírna csoportosulni. Ahhoz azonban csoda kellene, egy új Messiás, aki ezt megtudja csinálni. Már egyszer, éppen mikor a leg nagyobb szükség volt rá, történt ilyen csoda, Jézus megjelenése, aki megvigasztalta a szegényeket és a hívők számára elviselhetővé tette az életet és a halált. Most megint a népek életének elviselhetővé tételéről van szó -- lesz-e, aki legyőzi a sárkányt, mely fiainkat falja? Talán eljön. Talán igaza lesz Renamiak: „Az emberiség magában véve alacsony, önző lények egyesülete, amelyek csak annyival állanak az állatok felett, hogy önzésük megfontoltabb.

De ezen egyhangú, közönséges tömegeből egyes oszlopok emelkednek ég felé s nemesebb rendeltetésünket bizonyítják.

Az emberiség! Mikor az emberiségről beszélünk, a mi szubjektív érzéseinket vetítjük ki a világba és azt hisszük, hogy az emberiség úgy gondolkodik, mint mi. Ezzel szemben az az igazság, hogy azok, akik a dolgok felett gondolkoznak, halhatlan kisebbségben vannak az emberiség sötét nagy tömegeivel szemben, amelyek nem gondolkoznak, hanem egyszerűen elfogadják a dolgokat úgy, ahogy rájuk kényszerítik. Az emberiség küzd, lelkesedik, kesereg, vezetteti magát, megnyugszik vagy nyugtalanodik — de nem gondolkozik. Mert ha most tíz percig gondolkozna és aszerint bírna cselekedni — olyan dolgokra jönne rá, melyek helyrebillentenék a felfordult világot.

Van a hadseregszállítóknak egy fajtája, mely legalább is olyan utálatos, mint az a sisere-had, mely romlott élelmet és rossz anyagot szállít a katonáknak. Ezek a szellemi hadseregszállítók. Értsük meg jól, abban egyek vagyunk, hogy ha már belekeveredtünk a háborúba, teljes erőnkkel azon kell lenni, hogy a magyarság minden érdekét, javát, sértetlenül kimentsük belőle, ezt magyarázni se nagyon kell, mert derék katonáink, hála Istennek, ösztönösen érzik — s ami komoly és okos buzdítás feléjük hangzik, azért csak hálásak lehetünk. De — magát a háborút dicsérni, tollal hetvenkedni, szájjal hősködni, szavakkal vérengzeni, — továbbá e rettene-

tesség elfogadtatásához filozófiát csinálni, — száz-
ezrek pusztulásán egy o leső gesztussal túltenni ma-
gát, — azután: még esztétikailag is igazolni akarni
az egészet — ez utálatos! Súlyosabb beszámítás alá
esik, ha író állítja magát ennek a szolgálatába. Aki
ezt a borzasztó háborút, nem a legnagyobb fájdal-
ommá nem az emberiség kegyetlen sorsán való
benső részvétellel és szájalommal szenvedti végig, —
az nem az író, hanem az ember nevet sem érdemli
meg.

Általában: mennyi sokan akarják ennél az ir-
tóztató tűzvésznel kis pecsenyéjüket megsütni! Az
emberek, az itthonmaradottak, befelé néznek, ma-
gukba, s számígtatják, mi hasznuk van nekik az
egészből. Ha ezt a sok hangtalan titkos gondolatot
le lehetne jegyezni. Ha egy új Röntgen-apparátus—
átvilágítva a lelket — ezt mind felvenné . . .
Ilyeneket lehetne hallani. Egy jólélek: „dögöljenek
meg mind, az a fontos, hogy én ne legyek benne.”
Egy örökös: „borzasztó, hogy a Feriről nincsen hír
— ha el találna esni — kétszer annyit örökölnék.”
Egy filozófus: „lelkem megtelt tartalommal, új gon-
dolataim vannak a világról.” Egy kereskedő: „meg-
menekedek a hamis bukástól, egyszerűen a háború
miatt megyek tönkre.” Egy panamista: „de jól
jött, — ki beszél most az én botrányaimról.” Egy
vén lány: „azt fogom mondani, vőlegényem elesett
a csatában.” Egy tragédia-író: „a korszellem ked-
vezni fog verses drámáimnak.” Egy született lusta:
„lehet ilyenkor dolgozni?” Egy kijáró: „ez mentett
meg, szállítok a hadseregnek.” Egy lump: „nekem
van igazam!” Egy kárörvendő: „a Rudit is elvit-

ték, bárcsak elesne.” Egy tehetségtelen: „most dolgozhatok, nincs ellenőrzés.” Egy nyugdíjas: „viszszavesznek a hivatalhoz.” Egy elbukott lány: „most az nem is olyan nagy dolog.” Egy hipochonder: „mióta a világ ilyen nagy bajban van, a magam baját alig érzem.” Egy puha ember, boldogan, az ágyban: „rossz lehet nekik a lövészárokbán.” Egy stréber: „jól fog festeni életrajzomban, hogy az 1914-16-ik évi nagy háborút mint önkéntes küzdöttem végig.” Egy démon: „mielőtt elmegy a harctérre, el fog venni, ezt nem is reméltem.” Egy amoroso: „bevonulok, — soha jobb alkalom nem volt a szakításra.” Egy asszony: „jaj, csakhogy megszabadulok tőle.” Egy spleenes: „a világ határozottan érdekes...” és így tovább, az ember komikusan egocentrikus volta keres egy szögletet, amelyből szinte már úgy érzi, mintha az egész világháború az ő kedvéért, történnék. Csak az anyák sírnak. Es a halottak hallgatnak.

Néha azt gondolja az ember, a háború nem más, mint az idegenforgalom egy sajátságos módja. Tényleg: soha annyi orosz Németországban, nem járt, mint mostanában, persze, mint hadifogoly. És Franciaországban, Belgiumban, Angliában, nálunk, összevissza olyan vándorlása van az embereknek, ami háború nélkül sohasem történt volna meg. Tacitus Germániájában olvasom: „Itt csak mostanában ismertünk meg egyes népeket és királyokat, akikhez a háború nyitotta meg az utat.” Ennek a mondatnak igen nagy perspektívája van, az embereknek előbb mindig verekedntök kellett, hogy azután barátkozhassanak s kölcsönösen hassanak egy-

másra. A világ mozgása régebben háborúk által történt. De most, mikor rendes posta van. vasutak vannak, léghajók én automobilonok, nagy személyszállító hajók és szabad költözködési jog, — most már igazán örökre használaton kívül lehetne helyezni az idegenforgalom ósdi. véres eszközét.

Az angol, aki mindig számít, most kiszámította, hogy a háború eddig körülbelül 100 mii bárdba került a nemzeteknek. Eddig . . . és még vegyük hozzá azt, amibe ezután kerül nemcsak a háború befejezéséig, hanem míg helyreáll a világ felbillentett egyensúlya. — és vegyük hozzá azt a semmi pénzzel fel nem számítható nyomort és szenvedést, amit. ez a háború a népeknek jelent. De maradjunk csak a 100 milliárdnál — mit lehetett volna evvel csinálni! Mennyi nyomort megszüntetni, mennyi földet művelni. mennyi iskolát építeni, a nép higiéniáját és szellemi színvonalát mennyivel emelni, a tudományt; hogy előbbrevinni, a művészetet hogy felvirágoztatni, az ipart hogy fellendíteni . . . a háborúk és hadseregek költségén paradicsomot lehetne a földből csinálni. Ehelyett ölnek, pusztítanak, rabolnak, gyilkolnak. — micsoda fajta ez ?

Nem-e rendül meg a hitünk abban a fejlődési elméletben, mely az embert a szerves és szervetlen világban a fejlődés csúcspontjára állítja. Ez egy magasrendű fajta. hiszen ami erénye van, mind a gyengeségétől származik. Öltözködik, ruhát és di-

vatot csinál — mert oly gyenge a teste, hogy ruha nélkül elpusztulna. Házakat és városokat épít — mert fedél nélkül nem bírna ekzisztálni. Amit fel talál, azt mind arra fordítja, hogy egymást pusztítsa vele, kitalálta a pénzt és megmérgezte vele a világot. Megtanult beszélni, de nem azért, hogy kifejezze, hanem hogy elrejtse azt, amit gondol. És amire a legbüszkébb, az, hogy öntudata van — az rá nézve a legnagyobb csapás. Mert az élet és halál legnagyobb kérdéseire, a nagy miértekre úgysem tud felelni, a világra jön s elmegy belőle, anélkül, hogy közel tudna jönni a létezés titkaihoz. Az öntudata tehát csali arra van, hogy ezt a tulajdonságát érezze és tépje s marja magát a világ, az emberiség és a saját sorsán. Hát miért teszi ez meg magát a teremtés koronájának? Hát van ennél a fajtánál boldogtalanabb és szerencsétlenebb?

Ez nagyon sötét nézés, pedig — ez is különös a háború nem teszi az embert pesszimistává, jobban mondva nem fokozza, hanem inkább enyhíti a dolgok tragikus felfogását. Emlékezzünk csak a háború első napjaira, hogy fel voltunk dülva s milyen iszonyú nyugtalanság tombolt, bennünk, — pedig nem is tudtuk, hogy mi következik. Ami következett az hosszadalmasságban, emberáldozatokban, szenvedésekben bizonyára felülmúlt minden várakozást. S mégis, ina Összehasonlíthatatlanul nyugodtabbak vagyunk. Mert az émiser minden rémséget megszokik s mindenhez hozzáalkalmazkodik — tehát, az sem igaz, hogy a háború javítja a lelkeket s fogékonyabbá teszi a saját és a mások szenvedése iránt. Ellenkezőleg, mentől tovább tart

a háború, az emberek annál közömbösebbek lesznek. Mikor a halálnak ilyen aratása van, akkor az egyesek halálfélelme enyhül — és hogyha, ez enyhül, akkor az élet könnyebbé, válik. Valami elszántság és bátorság; valami „lesz, ahogy lesz” könnyelműség van a világban. IV ez nem egy lelki emelkedettségből vagy gondolkozási fölényből ered. — ez a mindenből kiábrándult emberek fölénye, akik azt mondják: „no és mi történhetik még? Elpusztul az egész világ. És aztán!”

IV.

A világ filozófiája. Egy elképzelt pamphletből. A háború histériája én értelmetlensége.

1915 június 1.

A nagy háború után mindenki gyökeres és azonnali változást remél, mert elviselhetetlennek érzi a gondolatot, hogy mikor borzasztó áldozatokat hozott az emberiség, azért cserébe ne kapjon valami jót is — mindenesetre olyat, ami közszellemen és közérzésben egészen mélyreható változásokat; idéz elő, mely kizárja majd a jelenlegi katasztrófa megismétlődését. Mondom, a közérzés, vagy a közóhaj a rögtöni változás mellett van. melynek mindjárt be kellene állani, amint megszűnik a háború. Ügy képzeljük, hogy a világ történetében egy véres folyó fogja jelenteni, bog}' meddig tartott a régi korszak és mikor kezdődött az új, — mint a térképen egy veres vonal, mely élesen elhatárolja a két területet. Én — fájdalom — nem tudok hinni ilyen hirtelen változásban: az emberek

tartósan és ameddig csak lehet ragaszkodnak életük régi rendjéhez s minden igyekezetük mellett van most is. a háború kellős közepében — hogy fenn kell tartani az éleli rendjét úgy amint a háború előtt volt. Még a gondolkozás azonnali átalakulásában sem hiszek. Lesz, hogyne lenne majd egy nagy evolúció — de jóval később, mint gondoljuk —lassan fog érní s egyszerre .fog kirobbanni. Ebben a gondolatban megerősít most az, amit egy eléggé tiszta látású franciánál De Bogliénél olvasok, az orosz regényről írott tanulmányában. Engedjék meg. hogy e sorokat leközöljem. „A nagy szerencsétlenség után sokan azt képzelték, hogy a nemzeti szellem egy csapásra meg fog változni és hogy az irodalom is tanúskodni fog e megváltozás mellett. Akik ezt hitték, nagyon rosszul ismerik a történelmet és a természetet, amelyek lassan működnek. Emlékezzünk vissza a forradalom borzasztó megrázkódtatásait követő évek „múzsájára”, tovább senyvedt és minden pontban egészen olyan volt, mint közvetlenül a nagy dráma előtt. Reá nézve a világ nein mozdult. Chateaubriand csak hat évvel a rémuralom után lép ki az irodalom küzdő terére és egyetlen kivéti! marad: a hatalmas irodalmi mozgalom, am el 3· a francia szellem nagyszerű átalakulását megcsinálta, csak húsz évvel később nyilvánult meg. Ez onnét van, hogy a katasztrófák nem oktatják és nem módosítják már érett korú szemtanúikat. ezek hívek maradnak szokásaikhoz, előítéleteikhez és a matinéhoz. A katasztrófák megmagyarázhatatlan módon hatnak a még gyöngé képzelmekre, a gyermekekre, akik még sokkal nagyobbnak látják, rájuk meresztvén azokat a szép bámuló szemeket, amelyekben minden látvány meg-

növekedik. Ezekből a kicsinyekből férfiak lesznek és bennük megismerjük a vihar gyermekeit.”

Egy elképzelt papmhletről

Milyen szerencse, hogy az ember nem találta még ki, mint lehetséges az állatokkal beszélni, értelmüket megközelíteni. Nyers és durva módon rab szolgaságba vetett némely állatfajt, mint a lovakat, melyek most tömegesen dögölnek meg a csatatereken, noha korántsem olyan számban, mint az emberek, — azután ökröket és a háziállatokat, melyeket tenyészt és felfal — de például a háború céljaira intenzív módon mégsem bírja felhasználni, az állatokat. Voltak tehetséges kísérletezések a régi rómaiak, görögök és barbárok csatáiban... Míthridatesz elefántokat szerződtetett, melyek az első sorokban haladtak s legázolták az ellenséget — a rómaiakban is volt némi ötlet, vad tulkok szarvai közé rőzsét raktak, meggyújtották s úgy bocsátották az égő állatokat az ellenséges táborokra — ugyanezt csinálták a macskákkal, melyeknek a farkait öntötték le gyantával s gyújtották meg — de ennél tovább azután nem tudtak menni, nem találták meg a módját, hogy mint vonják be az állatokat — értelmüknél fogva — az emberiség hadviselésébe. Hiszen ha erre rájöttek volna . . . Angliának már régen titkos szerződése lenne a sivatag oroszlánjaival s most szerződésére hivatkozva kényszerítette volna őket, hogy a törökök ellen akcióba lépjenek. A hiénákat, tigriseket és keselyüket már rég meggyőzték volna arról, hogy nem maradhatnak neutrálisak s hazafias kötelességük, hogy életüket és vérüket áldozzák valamely nemzetért. A mada-

rak a levegőben bombákat cipelnének karmaik között s a hollóknak s varjaknak újságcikkekben magyaráznák meg, hogy azért az előnyért, hogy az elesettek beleit és szemeit megehetik, — kötelességük ténylegesen beavatkozni, s arra törekedni, hogy élő katonák szemeit is kivájják. Biztos, hogy még a legszelídebb énekes madarakat is arra kényszerítették volna, hogy fütty jelekkel árulják el legalább az ellenséges ütegek helyét az egereket, ürgéket, vakondokat s a föld alatt élő egyeli csúszó-mászó állatokat pedig felderítő és kémiszolgálatokra használnák fel. Fontos lett volna, hogy a tetvek ropant nemzetsége, melyek most rendszertelenül működnek, egységes hadi vezetés alá kerüljenek s a nemzetek vetélkedtek volna azért hogy a számláihatatlan milliókat szövetségesnek megnyerjék. Finom francia és angol államfők külön kihallgatáson fogadnák a tetvek főnökét s a diplomaták mindent elkövetnének, hogy hatalmi csoportjuk számára nyerjék meg a tetveket melyeknek egy tekintetben még előnyük is van az emberfajta fölött, — határtalan szaporodási képességük mellett ugyanis nem lehetne attól félni, hogy a tartalékjuk kimerül. Mint legértékesebb szövetségesek, a sáskák jönnének továbbá számításba, attól tartok, a ravasz Anglia szintén már régen lefoglalta volna őket. magának, s most nagy rajokban küldené az ellenséges területekre, hogy a vetést tegyék tönkre s az angol kiéheztetési politikát sikeresen segítsék elő, így a sáska, mint hű szövetséges szerepelne, jelleme, harcképessége, megbízhatósága s hadi erényei bő méltatásban részesülnének a legelterjedtebb újságokban — körülbelül ez volna az egyetlen jutalom, amivel kifizet

uék őket, de viszont a sáska nemzetség történetében ezek a dicséreték mint hősi és fényes dolgok lennének elkönnyelve. A szúnyogok és legyek hadseregeit a jámbor és nemes ember biztosan megnyerte volna arra a célra — amit különben most ezek az állatok csak dilettáns módon csinálnak. — hogy fertőző betegségek csíráit ültessék át az ellenséges táborokba, központi kolera- és tífusztelepekről, melyeket neves bakteriológusok bocsátának e rovarok használatára. A viperák speciális kiküldetésekkel lennének megbízva, halálra kellene marniok az ellenség egy-egy vezető emberét, vagy neutrális államokban azokat a kártékony férfiakat, akik a békét óhajtják, — néhány ügyes vipera, melyek azután különféle legfelsőbb elismeréseket kapnának, igen hatékonyan tudná még sokkal zavarosabbá tenni a diplomáciai helyzetet, s a népek egymáshoz való gonosz viszonyát, mint amilyen az jelenleg, bár ez már nem sok kívánni valót hagy hátra. Különösen szép szerep várna a tengeri halakra, melyek fel volnának szerelve acél fúrókkal és robbanó patronokkal, hogy kárt tegyenek az ellenséges hajókban ... ezt a szép álmot az admirálítások előtt megcsillogtatni olyan, mint mikor a gyerekeknek cukrot mutatnak. Általában mélységes fájdalmat, kell érezniük a hadvezetőségeknek a fölött, hogy olyan értékes elem. mint az egész állatvilág, egyelőre még kívül esik hatalmi körükön, nem sorozhatják, osztályozhatják őket. nem parancsolhatják meg nekik előre elkészíteti tervek szerint a gyilkolást — nem indíthatják meg őket a haladás útján, mely abból áll. hogy kiemelve ősi primitív-ségükből, mely állapotban csak akkor gyilkolnak, lia élelmük megszerzése végett arra szükségük van,

öljenek, szúrjanak, vágjanak, marják halálra az embereket akkor is, ha erre nekik sem kedvük, sem szükségük nincs, de Felsőbb politikai szempontok alapján célszerűnek mutatkozik a tömeggyilkosság. Végső konzekvenciája az állatok bevonásának a harcászatba természetesen az volna, hogy nemcsak az embert gyilkolnák, hanem ők maguk közt is pártokra szakadnának, aszerint, hogy melyik állatcsoport melyik emberi hatalmi érdekkörhöz tartozik s akkor az emberi háborúk betetőzéséül, nagyon helyesen, megjelenne az állatok egymás közötti nagyarányú öldöklése.

Az erdőkben és mezőkön a vadak egymásra, rohannának. Farkascordák törnének elő s vérborult szemekkel, csattogó fogakkal esnének neki mindenkinek. Az eddig szelíd állatok, a kutyák, lovak és ökrök is megvesznének, a lovak patáikkal rúgnák szét az emberek és állatok fejét, az ökrök szarvaikat belemártanák a belekbe s átütnék vele. a tüdőt és a szívet, a veszett kutyák borzasztó vonítással keringéneek az utakon és mezőkön, átharapva mindent, ami elébük akad. Minden állat előbújna a talajból, az öldöklés és ártás örült vágyában kígyók és varangyok másznának elő s fecskendenék mérges nyálaikat az emberre és egy másra — egerek és patkányok százezrei futkosnának a mezőkön és az üres házakban, szét rágva, a sebesült s magával tehetetlen, emberi s állati teste ket, azután vad gomolygásban egymást marva kavarnának össze, míg mind meg nem döglének, viszont az ő holttesteiből giliszták és férgek bújnának elő s kezdenék a csatát. A levegőben ragadozó madarak kóvályognának s vastag csőrük irtózatossal ütéseivel léket ütnének az emberi és állati ko-

ponyákon, hogy ki folyjon az agyvelő, az erdők megtelnének a madarak rettenetes rikácsolásával, akik kilépnék egymás szemét, nem pihenve addig, míg mind le nem hullanak a földre, a halálos vergődés végső vonaglásában. A vizekben a halak egymásra támadnának s felkoncolt hulláiktól dögletek lennének a folyók, tavak és tengerek. Mindenféle rákok, rovarok, piócák, százlábúak, polipok, ázalagok, a mélység minden furcsa és csúnya állatja egymásba fúródna, ollóikkal nyiszálva, csápjaikkal a húsba beleragadva, összegomolyodva, míg szívós életük utolsó nedvét, ki nem rágják egymásból ... a sivatagokban s őserdőkben pedig oroszlanok, elefántok, orrszarvúak, hiénák, párducok öldökölnének s a puskák és ágyúk dörgése s az emberek vonaglása és halálhörgést mellett megtelne a levegő és a mindenség az állatok rikácsoló, fájdalmas és vad ordításával milliószámra döglőnének meg ők is, bizonyos ügyes diplomáciai sakkhúzások következtében, csakúgy, mint az emberek s ezáltal részeseivé válnának annak a nagy kultúrmunkának, melyet a világ történetében időről-időre a háborúk felidézése által végez az emberiség.

Most azonban mindez csak ábránd. Megmarad a szomorú valóság, hogy az állatok nem kényszeríthetők arra, hogy részt vegyenek az emberiség háborúiban. Nincs hozzá elég eszük, vagy pedig mi nem tudjuk megközelíteni az értelmüket. Az állatvilágból most csupán a bacillusok teljesítménye közelíti meg az ember öldöklési képességét, az emberi perfidséghez tartozik, hogy e hű szövetséges ellenalattomos munkát folytat a laboratóriumokban.

Veszik észre, hogy tombol. hogy csavarog a háború hisztériája az emberiség feldúlt idegzetében? Napok vannak és hetek, mikor minden közönybe merül, már fárasztanak a hivatalos jelentések, a háborút belevettük az élet rendes számításai alá, csaknem megnyugodva igyekszünk a napi dolgunkhoz s gondjainkhoz alkalmazkodni. De egyszerre, alattomosan, megrohan és ráz a fájdalom és a kétségbeesés, megint, olyan tisztán eszmélünk a borzalmakra, amik a világban történnek, mint a háború kitöréseinek első óráiban. Jajgatni szeretnénk. Azután megint csend. Mérsékelt érdeklődés. Azután hallatlan erős békevágy szakad fel a lelkekben — de mindenkiben a világon! — az emberiség egész tömegében, ez olyan csodálatos tisztán érezhető, mintha egy test volna az egész emberiség s egy pulzuson lehetne kitapintani a szívverését. Ezt érezzük: muszáj, hogy vége legyen, nem lehet, hogy tovább tartson és muszáj, hogy ez a kollektív akarat érvényesüljön a világban. Napokig tart ez az intenzív óhajtás. Nem történik semmi — a háború tovább megy. Az emberek visszasüllyednek közönyükbe. Megint jön egy dühroham. Új lecsendesülés. Közben lelkesedés, reménykedés, az események mérlegelése, főképp abból a szempontból, hogy mikor lesz vége az egésznek. Nincs vége, — a háború szinte automatikusan folyik tovább. Kétségbeesett lemondás arról, hogy egyszer mégis csak befejeződik. Azután megint olyan érdeklődés, ami már de rüsnek is nevezhető. Azután mindenféle érzések gyors hullámválása. Dermesztő elképedés a világ siralmas butaságán. Megint közöny. És újra előlről kezdődik minden ...

A világ hisztériás rohamokban vonaglik, — a

háború egyenletesen, nyugodtan folyik tovább, M hivatalos híradások, mintegy gramofonlemezről re-
csegik a stereotip jelentéseket.

— Néha a fejemhez kapok, — hogy is van ez? kérdem, mer nem bírom megérteni a titokzatos örültséget, mely a dolgokban van és az események tompa, egymásutánjai. Jobban mondva. az eseményeket, amint fejlődnek s következnek, meg lehet érteni, de hogy az egész miért történik (nem a reál okokat, hanem a magasabb értelmet kutatom), azzal nem vagyok tisztában. Sokszor azt gondolom, a következő nemzedékért. De azt gyanakvással kell fogadni, — az ember nem az a finom fajta, mely ily távoli és szén célokra nézne, ha minden nemzedék gondoskodik csak önmagáról, elég baja van a saját sorsával, még azt se tudja jól eligazítani, hát mit akar a jövő generációtól. És Isten őrizzen, hogy abba is beleavatkozzon, azzal a sötét ostobasággal, mellyel saját szerencsétlenségét kavarja. Háborúk akar segíteni a jövő generáción, mikor egyik háború úgy szüli a másikat, mint a farkasa kölykeit. A mai háborúból ötven év múlva új háború van ez az atyai gondoskodás a jövő nemzedékről. És ha már a legjobb szándék vezetne is bennünket, mis használ az, az ember sorsa mindig reménytelen volt és marad, — a következő generáció csak úgy föld alá kerül majd, mint a mostani, — valami titokzatos hatalom trágyázza velünk a földet... az emberek ki nem élve szűkre szabott életüket, búsan dőlnek a korai halálba.

De hát mégis, miért? Egy jelszó után kapkodok, a régi csaták, szabadságharcok valami szép ki-

áltása után, a Petőfi és Byron szavai után, és az igék után, amelyek azt mondták, hogy szabadság, egyenlőség, testvériség, és amelyek valami felszabadítást hirdettek, valami régi jármot, vettek le az emberiség nyakáról. Kétségbeesett, küzdelemben, vértengerben és könyben úszik a világ s e temérdek küzködésből az egymással, harcban álló nemzetek csak ilyesmiket tudnak kihozni: „határaink védelme” — „szövetségesünk érdekei”, — „nagy-hatalmi állás”, de nem bír megszületni egy kiáltás, mely átharsogjon a világon, a magas cél felé mutatva, melyre a haldoklók megtört szemeiket emeljék.

V.

Diplomatákról. — Egy emberi hang — Egy elképzelt pamphletből — Sztrakoniczky halálára.

1915 július 1.

A diplomaták közül, meggyöngült egészségére való hivatkozással, ma egyik, holnap másik vouu! vissza a privát életbe. A diplomata vagy miniszter visszavonul, a dolgok nem egészen úgy történnek, ahogy ő elképzelte — közte és minisztértársai közt némi véleménykülönbség mutatkozik és különben sem bírják az idegei ... gyengül a szeme — visszavonni.

Nem tudom, hogy vagyok vele, de az ilyen hír hallatára határtalan düh fog el, a detektívnek lehet ilyen érzése, mikor észreveszi, hogy a tolvaj a hátsó ajtón elugrott. Hát lehet ez ? Hát ez csak így megy! Hogy a világháború ki tout, annak ezer oka van, — nemcsak emberek és vezetők tehetek róla, — hibás benne a társadalom egész berendezkedése

és az emberiség pszichéje, — a háború egy óriási betegsége a világ szervezetének — de az, aki ott állt, ahol gyógyítani lehetett, volna: mérgezett, ahol simítani lehetett volna: tépett, ahol oltani lehetett volna, gyújtogatott, kavarta, szélesítette, terjesztette, rothasztotta az egész folyamatot, meglökte az ingadozó világot, hogy zuhanjon és, mindezt nem a temperamentumos ember lázával és az elfogult ember korlátoltságával csinálta, hanem a számító, hideg, meggondolt ember gyilkos cinizmusával, mondhatni józan meggondolásával határozta el a világ keresztrefeszítését. Ha van igazság a földön, ezek felelősek azért, ami a világban történik.

Igazságnak pedig lenni kell és az igazságban hinni kell, mert az igazság nem kitalálás és nem egy szó, muszáj arra törekedni, hogy az igazság kormányozza a világot, mert csak így képzelhető el, hogy az emberek társadalomban éljenek. Az igazságérzet: az emberiség lét fen tartási ösztöne — nem érte el, hogy beteljesüljön, — az erőszaknak és a vadságnak borzasztó visszaü tései vannak — de a törekvés és a vágy az igazság után szent és kiolt-hatatlan. És ha igazság az, hogy az ember felelős a rábízott dolgokért és életekért.— az írrok az ak-táért, amin dolgozik, a váltóőr a vonatok helyes já-rásáért, a kereskedő a portékája jóságáért, a suszter a cipőért, amit csinál, — ha az ügyvéd, az orvos, a bíró, a napszámos, a miniszter, mindenki felelős azért, amit csinál, akkor Grey úron és a többin ir-tóztatós felelősség van, amit senki le nem vehet a vállukról, mert ők felelősek minden katonának és minden polgárnak és a német tartalékos család-apának, aki Franciaországban meghalt, és az orosz katonának, aki a Kárpátokban elfagyott és a Lu-

sitánia utasának, aki a vízbe fulladt, és azoknak, akiknek a szemét, kilőtték éh akiknek a lábát levágták, és akik alatt aknák robbantak és akiket szurony ölt: meg és akiket ágyú tépett szét és akik tífuszban haltak meg, a foglyok szomorú életéért felelős és az anyák és a, gyermekek könnyéért, és azért, hogy az emberekben megroppant valami és dermedt csodálkozással eszméltek a világ szerencsétlenségére. Mit kellene egy ilyen Greyyel csinálni, ha kiderül, hogy tévedett, vagy rosszhiszemű volt? Lehet az, hogy ilyeket mondhasson: „nekem most más a véleményem” — vagy: „kérem, ha nem bíznak bennem” — vagy: „meglehet hogy tévedtem” — lenet evvel elereszteni, vissza a privát életbe és az utókor hüvös ítéletére bízni a vele való elszámolást. Az ember igazságérzete, melyet szuronyokkal döfködnek és gránátokkal tépnek dühöngve tiltakozik a cinkos megugrása ellen, vad fantáziáink vannak arról, hogy az ilyen ember testében szenvedjen, a gyöngült, szemeit tépjék ki, és az ideges két karját szakítsák le és tíz évig kínozzák a pokol minden gyötrésével és akkor még mindig kegyelmesek és emberségesek lennénk hozzá és a milliomodrészt nem kapná vissza a borzalom és szenvedésnek, ami, hogy a világra idéződött, abban ő is biztosan vétkes.

Mert; a világ beteg volt, az kétségtelen, egész testében görnyedt és mérgezett, gázt csináltak neki és gyomrában feküdtek az ágyúk, fegyverek, szuronyok, dreadnaughtok, de az is kétségtelen, hogy akiben a lelkiismeret egy szikra lappangott, annak a borzasztó vérengzés megakadályozásán volt köfelessége dolgozni. A halálos betegnek is éther-injek-

ókat adnak — hátha csoda történik? A világra is ráfért volna ilyen injekció — hátha a szervezete mégis magához tér s békés fejlődés álján is képes lesz elérni azt, amit csak fegyveresen vélnek intézhetni. Azonban a beteg Európa, doktorai tudatlanok voltak. Mert a világháború nem tört volna ki: ha Anglia nem számít arra, hogy a, roppant orosz katonai nyomás hamarosan végez Németországgal és Ausztria-Magyarországgal; ha Németország Hőre tudta volna, hogy Franciaországgal mégsem lehet, oly könnyen végezni: ha Japán. Olaszország. Amerika szerepe tisztán állott volna a diplomaták előtt; ha a franciák tudatában lettek volna Német ország óriási felkészültségének, ha az oroszok ismer fők volna saját hadseregük képességeit és hibáit; ha az angolok nem vették volna biztosra az entente feltétlen győzelmét: ha Belgium hajlandó lett volna átengedni a német csapatokat; ha Szerbia tudta volna, hogy az orosz hadüzenet dacára milyen rettenetes fog vérezni: általában, ha lehetségesnek gondolták volna. hogy a háború egy évig is eltart-hat: ha igazán gondolkoztak volna azon, hogy meg-éri-e a fegyveres elintézés a rettenetes áldozatokat, amibe kerül és így tovább« csupa feltevés, száz egy végből, amelyek közül ha tízet, ha ötöt előre láttak volna, a józan megfontolás valószínűleg elejét veszi a veszedelemnek, vagy legalább is lokalizálja. El le het gondolkozni a fölött, hogy van az, hogy *akiknek-ez a mesterségük*, mindezt nem tudták. Ha egy ke-reskedésben egy segéd, egy bankban egy cégjegyző, egy gazdaságban az ispán oly olyan dolgot nem lát előre, mely következményeiben káros lesz a boltra, a hivatalra, a gazdaságra, azt mondják róla, nem ért hozzá, tehetségtelen és könyörtelenül kidobják.

Mit mondjunk Európa diplomatairól, akiknek eszén, előrelátásán s képességein milliók élete és halála fordult meg. Mit szólunk ezekhez az urakhoz!

*

Emberi hang kiált felénk óbból a szózatból, melyet Bryan, az Egyesült-Államok külügyi államtitkára intézett az amerikai néphez, lemondása alkalmából. „A régi rendszer felelős az összes háborúért. Ezen rendszer borzalmas eszeveszettsége sohasem mutatkozott olyan világosan, mint most. A nemzetek be fogják látni, hogy a maradandó béke alapja nem lehet az állandó félelem”. Persze, hogy be fogják látni. — be kell látniok, ha élni akarnak. — már talán be is látták szegények, de nem tehetnek semmit, a régi rendszer vasgyűrűjével s aeél kényszerével megfojtja őket. Az emberiség túlnőtt a régi rendszeren, de ezt nem vette észre s hirtele nében már nem tudott segíteni magán. A régi rendszer, a régi állam, elszigeteltségen, elhatároltságon, fegyvereken, bizalmatlanságon épült, — az új ember kooperációra, nemzetközi forgalomra, barátságra, egyezkedésre. — nem a partialis elszigeteltségre, hanem a nemzetközi szolidaritásra és együttműködésre, a szellemi és anyagi javak széleskörű kicserélésére rendezkedett be — innen a tragikus konfliktus, melyben a szervezett régi rendszer letiporta az új nemzedékek új törekvéseit. Amelyből mér vég kinőttünk, az ötezer éves forma tör bennünket kerékbe.

Részlet egy pamphletből.

Őszinte részvétellel olvastuk, hogy Afrikában egy német tisztet, és négy közkatonát, akik mint hadifoglyok dahomei feketék őrizetére voltak bízva, egy szép napon egyszerűen és szószerint felfalták a négerék. A dolog az első pillanatban megdöbbenő hadifoglyokat megenni: ezt már mégsem! mondjuk a kultúrember sajátságos büszkeségével, mely semmi körülmények közt nem hagy el bennünket, Sokat olvasunk mindenféle kegyetlenkedésekről, a különböző államok kis könyveket is szoktak kibocsátani azon tapintatlan eljárások halmazáról, melyeket az ellenség elkövet nemcsak elfogott katonákon, hanem a védtelen polgári lakosságon is. Különösen az oroszok tüntették ki magukat e téren. Kelet-Poroszországban és a hadjárat kezdetén a szerbek, így megtörtént, hogy embereket karóba húztak, megcsonkítottak, megtörtént, hogy egy katonának felvágták a hasát s egy kis macskát varrtak belé. mely ott kínjában fel és alá járkálván, éles körmeivel kellemetlenül izgatta a szerencsétlen áldozat beleit. Asszonyok és lányok meghecsztelenítése már szinte a hadijoghoz tartozik, tudunk továbbá megnyúzott emberekről s olyanokról, akiket kezeiknél fogva felkötöttek s tüzet raktak alájuk, ... szóval majdnem megsütötték őket — de arra, hogy hadifoglyokat, vagy civileket, aggastyánokat, vagy gyerekeket Európában megettek volna, az egész nagy háború gazdag krónikájában nem találunk példát.

Épen ezért a dahomei feketék sajátságos eljárását joggal rójja meg a civilizált Európa közvéleménye s büszkén mutathat arra hogy nálunk ilyesmi nem fordulhatna elő. Ami mégis a kultúra győ-

zelme, mert a háború alapjában véve nem más, mint nagyvonalú visszatérés az ősi állapothoz, mikor emberek és törzsek nézeteltéréseiket akként intézték el, hogy egyik agyonütötte a másikat. Nem egyezkedtek, nem vitatkoztak, nem hivatkoztak erkölcsre, vallásra és jogra, hanem az erősebb megölte a gyengébbet. Nincs benne kétség, hogy most is az történik, tehát addig a pontig, az ellenség leöléséig, most a civilizált európai együtt megy a vademberrel. — eddig a pontig visszatért a természetes állapothoz, — civilizáltsága, kultúrája csak ott jön ki, hogy nem megy a végletekig, mint a dahomei fekete, nem eszi meg leölt áldozatát.

E tény előtt bizonyos meghatottsággal kell megállni s azt kell mondani, nem hiába hatottak az európai fajokra tízezer éves kultúrák, — nem hiába éltek az apostolok, vallásalapítók, bölcsek és tudósok, — nem hiába munkálták meg az emberiség erkölceseit államfők és gondolkodók, a technika és tudomány eszközei nem hiába művelték át nemzedékek életét, — íme most ebben az egyetlen tényben demonstrálódik az óriási különbség, ami egy európai és egy vadember felfogása közt megvan. Sőt nemcsak ez a különbség fejeződik ki, hanem az európai fajok *önzetlensége* is, határozott magasrendűsége, mely abban áll, hogy valami olyasmit utasít el magától, amiből haszna lehetne. Lemond. A dahomei gondolkodás és eljárás ez: ellenfeletem agyonütöttem rajta már nem segíthetek, de azonfelül, hogy győztem, még valami hasznom lehet belőle, jóllakok vele, megeszem. Az európai fajok erről a hasznról nemcsak hogy lemondanak, hanem — biztos vagyok benne — utálattal utasítják el maiaktól ennek még a gondolatát is.

Ez annál figyelemreméltóbb, mert a háborús szükség minden morált, megszüli let és minden lehetetlen dologra jogcímet tud adni. Olaszország megmutatta, hogy mint lehet államszerződést és szövetségi hűséget egyetlen egy kifejezéssel szent egoizmus semmivé tenni. Ehhez hasonlóan lehetne lefegyverezni európai kultúrlényünk egész tiltakozását az ellen, hogy az ellenséget táplálkozás céljaira felhasználjuk, avval az egy szóval, hogy „létfentartás”. De ezt az egy szót — válják becsületére derék intézőinknek — nem mondják ki, még olyan időben sem, mikor dühöng az általános drágaság, nagy fokú hiány mutatkozik élelmiszerekben és előkelő családoknál is előfordul, hogy hetenként egyszer, sőt kétszer hústalan napol kénytelenek tartani.

De azért nem mondható, hogy bizonyos körök-nél — persze csak elméletben — nein villan fel az eszme. Például Hoggs ezredes, skót hegyi dandárparancsnok és kitűnő katonai író most megjelent „Néhány szó arról, miként lehet a modern hadseregeket okszerűen élelmezni” című röpiratában félreismerhetetlenül kísért e gondolat s a röpirat rész okfejtéseiből szinte kicsillan a szerző étvágya, mely elfogja, ha a sáncárcok előtt frissen elhullott ellenséges katonák tetemeit szemléli. Azzal az elfogulatlansággal, mely az angolszász faj íróinak sajátja, meglehetősen nyíltan tárgyalja a kérdést, noha a végső konzekvenciák levonása felől ő is kétségben hagy bennünket.

— Mi nagyobb bűn — kérdi Hoggs ezredes — megölni az embert, vagy megenni? Megölni, felel az író, aki mint puritán és vallásos egyén, első érveit a bibliából veszi. És kimutatja, hogy a tízparancsolatban csak ez van: ne ölj. De az nincs benne, hogy ne

edd meg felebarátodat. Ha tehát felebarátomat megölöm, a továbbiakra nézve az erkölcsi törvények-szabad kezét engednek.

De — füzi tovább gondolatait Hoggs ezredes — ha még benne volna is a bibliában az, bogy ne edd meg felebarátodat, — sőt ha még az érvényben levő angol, francia, német és egyéb polgári törvénykönyvekben is foglaltatnék erre vonatkozó tiltó rendelkezés — bizonyos, hogy erre csak úgy nem lehetünk tekintettel, mint a polgári életben szintén büntendő, a háborúban azonban rendszerint büntetés nélkül gyakorolt cselekményekre, mint a szándékos emberölés, rablás, gyilkosság, gyújtogatás stb. A háborúban csak egy szempont lehetséges és ez a katonai, — az ezredes tehát, a harmadik fejezetben kizárólag katonai szempontból fejtegeti a kérdést következőképen:

A háborúban fő katonai szempont; az, hogy ki kell tartani a végsőkig. A háború tehát nagyon sokáig, az ezredes szerint legalább öt-hat esztendeig eltarthat, mert ember lesz elég, különösen ha egyrészt az iskolák alsóbb osztályaiból rekrutálódnak és kiegészítődnek a hadseregek, le a 12 éves életkorig, s másrészt felfelé a 100-ik évig felemelik a katonai szolgálat korhatárát. Ennyi ember, vagyis körülbelül Európa népessége háromnegyed részének kipusztításához évek kellene, még a mai előrehaladott háborús technika mellett is. A munícióban is ki fognak tartani a nemzetek, mivel a tendencia az, hogy minden ipar beszűnjön s az összes gyárak muníció készítésére rendeztessenek be. Csupán élelmiszerekben, nevezetesen húsban fog hiány mutatkozni, inert az ezredes számítása szerint a háború hatodik évében a harcban álló nemzetek ál-

latálománya teljesen felemésződik. Állati hús egyszerűen nem lesz. A hadsereget pedig okvetlen hússal kell táplálni, mert különben az emberek nem bírják a téli és nyári hadviselések fáradsalmait. Miután minden lehetséges állatot: megesznek a hadseregek, rá fog kerülni a sor a train oszlopok és ágyúk lovaira, de mivel ezek katonai szempontból nem áldozhatók fel, az ezredes arra a következtetésre jut, hogy kikerülhetetlen lesz a gondolat, mely a hadseregek táplálását más módon oldja meg. A más mód alatt tudjuk, hogy mit ért.

Szerzőnknek van bátorsága végiggondolni a dolgot, mely előttünk egyszerűen borzalmasnak tűnik fel. De ő biztosít arról, hogy egy negyvenkettes löveg hatása, mely egy menetelő csapatra esik, mikor kezek, lábak, fejek s mindenféle véres testrészek repülnek fel a levegőbe, vagy egy nagy hajó hirtelen el süllyesztése, melynél üvöltő és vonagló emberek fuldokolnak — van legalább is olyan borzalmas, mint az ő javaslata. Ezredesünk azt ajánlja, hogy a borzalom szót kapcsoljuk ki a fogalmainkból — mert ha erre tekintettel lennénk, egyáltalán nem lehetne háborúkat sem indítani, ami szerinte az államnak teljes céltalanságát és csődjét jelentené.

A röpirat rövid és precíz érvei a következők:

1. Az elesettnek mindegy, hogy halála után mi történik vele,

2. Az élőnek hasznos a dolog, mert harcképességét fokozza.

3. Sőt az a tudat, hogy saját szuronyai által szerzett táplálékhoz juthat, rohamoknál és csatáknál növelni fogja a csapatok erejét és lendületét.

4. A dolog nem is egészen példa nélkül való, mert volt már rá eset, hogy hajótörést szenvedett

emberek, akik holmi rozzant dereglyéken hetekig hanykolódtak a tengeren, feláldozták és megették a gyengéket, hogy a többi élhessen.

5. A világháború határozottan több tartalmat nyer, — mert különben az egész mérhetetlen öldöklés olybá tűnnék fel, hogy csak azért történik, hogy a férgeknek legyen mit enni. Az ember előbbvaló, az ő táplálkozásáról kell elsősorban gondoskodni.

6. Nincs bebizonyítva, hogy az e fajta táplálék az emberi szervezetre kártékony volna.

7. Nem valószínű, hogy a csapatok vonakodnának a kellőképen elkészített táplálékot végszükség' esetén elfogadni — mert tudvalevőleg már egyszerű gyakorlatozásoknál is képesek szomjúságukban a legbűzletesebb pocsolyák vizét és állati váladékokat meginni.

8. Ölni csak az ölés kedvéért — visszataszító. Öljünk, hogy ellessünk — ez már majdnem ágy hangzik, mint egy szociális jelszó.

Ez Hoggs ezredes gondolatmenete, mely megfelel a racionális angol felfogásnak s melyet mi jogosan találunk visszataszítóknak, ha az emberieség, civilizáció, erkölcs és más efféle — szerinte üres — jelszavakat szegezzük ellene. Szerzőnk védelmére azonban meg kell jegyeznünk, hogy ő sem tartja a dolgot tárgyalás nélkül elfogadhatónak. Szerinti¹ az összes hadviselő államok közös meg egyezése szükségeltetné hozzá s e célból az államok delegáltjainak konferenciáját javasolja. Félő azonban, hogy ha a követek majd egybegyűlnek, hirtelen fordulattal a békéről kezdenek tárgyalni. Ennélfogva Hoggs ezredes egész röpirata úgy tűnnék fel, mintha csak ürügy lenne arra, hogy a delegáltakat összehozza a béke tárgyalására. E feltevés

ellen ezredesünk hevesen tiltakozik, jól tudván, hogy aki a békét óhajtja, az gyengeségét árulja el, amire Anglia sohasem lesz hajlandó. Tehát mihez tartás végett azt indítványozza., hogy aki a konferencián a béke szót ki merné mondani, azt a diplomatát menten vágják te, mint egy kísérleti nyulat s egyék meg. Szerzőnk biztosít bennünket arról, hogy egy ilyen hízott diplomatából ó is szívesen enne egy falatot.

*

Sztrakoniczky halálára.

Mielőtt ez a borzalom a világra szakadt, *a* halált respektálni kellett, mert rendkívüli törvényszerűsége, jósága és méltósága volt. Mikor jött és elvitt valakit, — a megszakadt élet hittan, mi riadt visszamaradottak, méltatlankodtunk és kétségbeestünk de azután mindig be kellett látni, hogy *a* halálnak volt igaza, tévedhetetlen érzékkel tette oda a pontot az életek és pályák végére. Az értelmünk számára csak később világosodott meg, hog}' a látszólag erőszakosan félbeszakadt élet mennyire befejezett volt ... De mióta ez a háborús halál, ez a részeg halál tántorog a világon, — nem lehet a halált sem respektálni, - le keli nézni és meg kell vetni, olyan hután gyilkol, olyan pocsekul végez az emberekkel. Nagyon sok a dolga, részegre itta magát, nem tudja többé, hogy mit csinál.

Sztrakoniczky Károlynak, aki Radimnónál fejlődést kapott, nem szabad lett volna meghalni. Ezt a halált, akárhogy forgatom, nem lehet elfogadni, ez úgy marad meg berniem, mint egy nagy igazságtalanság érzése. Csak egy huszonhat éves fiatalember halt meg, aki talán nem is volt nagy

genie, — mégis, ha összeírná az ember, és az adatokát összegyűjtené arról, hogy miért rettenetes, utálatos és embertelen dolog a háború, — akkor a nagy *ezért*-ek közé a Sztrakoniczky Károly halálát; is oda kell írni.

Nem volt genie, de pontosan az az emberfajta volt, akire ennek az országnak a legnagyobb szüksége van. Arra volt hivatva, hogy olyan helyekre kerüljön, ahol a tehetséges emberek dolgát megértéssel intézik. Tíz-tizenöt év múlva Sztrakoniczky, amilyen tehetség, energia, buzgalom, tanulékonytság, intelligencia volt benne, biztosan olyan helyre jut, ahol egy egész generáció sorsára gyakorolhat jó befolyást a képzőművészet, irodalom, vagy színészet dolgában. Huszonhat éves korában a szempontjai kitűnőek, a ni veau ja emelkedett, az ítélete biztos, a temperamentuma higgadt — az energiája kimeríthetelen, az ambíciója féktelen volt. A futóbajnokra emlékeztet, aki eddig trainírozott és most indul a pályának, — éppen hogy feláll, sajátos nekiugró poseban és akkor egy buta orosz lelővi.

Milyen kedves fiú volt! Milyen szerény, okos, kellemes fiatal einher, hű barát és tisztességes lélek. Képzőművészeti és színházi kritikákat írt, egy belső becsületességgel és meggyőződéssel, mely azokat is lefegyverezte, akikről a véleménye nem volt hízelgő, Ez a nagy tisztesség és komolyság, a dolgok megértése és szeretete és az ő korában szokatlanul kész írástudása szerezte meg neki a mi irodalmi köreinkben a szimpathiákat. Ezenfelül egy friss, lelkes fiú volt, aki igen okosan alapozta meg az életét, — legalább nyolcvan esztendőre rendezkedett be — mindenki, azt hitte, hogy sokra fogja vinni és — ritka tüneti — ennek mindenki örült.

Ha valaki egy esztendővel ezelőtt azt mondta volna, hogy a hosszú, nyurga, cvikkeres Sztrakoniczky az északi harctéren, rohamközben., húsz lépésnyire az, orosz drótsövénytől fejlődést fog kapni — féktelen fantázia torz ötletének tartottuk volna az egészet... és íme, lassan hogy belecsúszunk az idők borzasztó romantikájába. Mégis, mikor ilyen ütés ér bennünket, mint fiatal barátunk halálhíre, felriadunk és egy pillanat alatt lerázva magunkról a rettene-tes megszokást, — dermedten nézünk körül: mi is van most a világban?

VI.

Megint a hadvezérekről. — Történelemírás. — **M**essiás. Egy elképzelt pamphletből.

1915. október 16.

A háború legvéresebb árnyéka, a hosszú Nikolajevics Miklós nagyherceg eltűnt a színtérről s vele mintha maga a kísérteties Halál vonult volna vissza a csatamezőkről. Borzasztóbb szimbólum még nem volt a földön, mint e bosszú, sovány herceg, aki az őszi ködben eltávozott — fantasztikus kíséretet húzva, maga után. Nem is elképzelés, hanem szinte valóság, hogy a párás levegőben hörgés száll utána, elnyújtott jajgatás, csontig hatoló ordítás, rothadó tetemek büze és a vér fanyar szaga, mert még tart; az öldöklés, s a háború első halottja s a most felbukó katonák közt szervi láncolat van, — egy rettentő panoptikum ez, az első tetemek már félig feloszolva s a földdel elvegyülve, az utol-

sókból még csergedezik a vér s a sárga arc csak most kapta meg enyhült s a halálban elnyugodott kifejezését. A herceg serege a föld alatt s az igazságszolgáltatási ösztön, melyet költőinek neveznek s amely a valóságban úgy látszik tényleg nincs meg, most az után sóvárog, hogy ezt a rémes herceget valami olyan büntetés érje, ami megnyugvást adjon a lázadó lelkeknek. Ha az anyák könnyeire gondolunk és a fiatal életekre, melyek miatta multak el, akkor semmi előttünk az ambíció sajtása s a düh, mely a herceget gyötri — tízezer haldokló halálos kínját kellene átszenvednie, hogy valamilyen kép vezekeljen, — milyen nagyszerű emberi elképzelés a pokol és a purgatórium, ahová a vallásos és igazságra szomjas lélek egyszerűen átutalta az ilyen nagy bűnösöket s evvel a saját lelkében helyreállította azt az egyensúlyt, mely a főgazemberek könnyű földi menekülése miatt veszélyben forgott.

Azonban egy ilyen hadvezér figurájának a megértéséhez és megítéléséhez nagyon sok szempont kínálkozik. Ne feledjük el, hogy ő tökéletesen másképp gondolkozik a világról, mint mi, másféleképpen nézi az embereket. Masszában látja őket -- nagy tömegekben., az individuumok sajátságai és kedvességei nélkül, ami lényegesen csökkenti az irántuk érzett szánalmat, vagy szimpatthiát. Azonfelül a katonák az ő eszközei, akikkel bizonyos játékos terveket hajtat végre és százszor fontosabb neki az, hogy egy stratégiai kigondolását keresztülvigye, mint a tömegek élete. Mivel továbbá százez-

rek életével rendelkezik, az elbizakodottság, mely minden bizonyos eredményt elérő vagy hatalmai gyakorló emberen rendkívül eluralkodik, ezeken különösen erőt vesz, van köztük, aki szentül meg van győződve isteni küldetéséről. És azután számtásba kell venni neveltetésüket, — a történelem mai formájában nem más, mint tankönyv és buzdítás hadvezérek számára. Ez hizlalja az ambíciójukat s a háborúk kezdésének egyik titkos lelki rugója bizonyosan az, hogy egy ilyen magával igen eltelt a jelenben minden hatalmi vágyát teljesen kiélt egyéniség a jövőt is biztosítani akarja, — bele akar ugrani a történelembe. Az munkál benne, ami az egyiptomi fáraókat arra készítette, hogy óriási piramisokat építsenek, örök jelét a későbbi világnak, egy felnyújtott mutatóujját az ég felé, arról, hogy voltak és éltek. És a nagy háborúk eddig a legbiztosabb halhatatlanságot kínálták a hadvezérek számára.

Biztos, hogy a történelemírásnak teljesen meg kell változnia, az egész kérdést tökéletesen másképen kell felfogni, mint eddig tették. A háborút most az egész világ rendkívüli szerencsétlenségnek érzi s a történelemnek is úgy kell majd feltüntetnie. A világ korszakos megváltoztatásához a történelemírás igen nagy mértékben hozzájárulhat, — most az az érzésünk van, hogy az egész világtörténetet újra kellene írni, a friss érzések és tapasztalatok nyomán, amit a mai háborúban tettünk. Ez volna a világ legszebb, legbátrabb, legérdekesebb, legborzasztóbb könyve és egyik jótéteménye.

Mert jönnek majd, hogyne, lesznek történetírók, akik rávetik magukat erre a mi mostani kor szakunkra és az érdekes könyvek tömegeit írják róla. Erről az átkozott esztendőről, amiben most élünk, többet lehet írni, mint száz más esztendejéről a világnak. Biztos, hogy ez az év egy korszakot zár le, nem tudom hogy fogják nevezni, de a lényegét érzem: az állam régi, irtózatosszerű szervezete jutott el itt uralkodása végső határaihoz.

Kíváncsi vagyok arra a nagyon tehetséges történetíróra, aki száz év múlva plasztikus képét adja majd annak, amit most rettenetesen khaotikusnak érzünk. Félek, hogy egyben valószínűleg tévedni fog: a nagy esztendő athmoszférájának megérzésében Mentől tehetségesebb lesz, annál jobban beleéli majd magát a korba s mint minden jó író és igazi művész, ő is igyekszik majd átélni azt, amit ír. Ha a természetes elgondolás és a belső érzés útján keresi majd a kor igazi hangulatát, akkor biztosan eltéved, mert ez a hangulat egészen furcsán nem természetes és a legnehezebben elképzelhető. Kedvünk volna kis jegyzeteket készíteni a jövő e történetírója számára arról, ahogy az emberek most érznek, amit a kávéházban beszélnek, amit a paraszt mond, ahogy szűk koponyák a világot látják, amit az intellektualitás szenved, amennyire nem áll összhangban az, ami a világban történik azzal, amit az emberek bensejükben érznek. — amily igyekezettel dugják fejüket a homokba azok, akik kicsit kívül állnak az eseményeken, amily hihetetlenül gyorsan és megalázó módon alkalmazkodtak az emberek a felfordult világhoz, — nagyon jó volna gyorsan lejegyezni, hogy a civilek mennyire nem állottak a generálisok „acélkorszaká”-nak

magaslatán. A harcterekről kitűnő fényképek készülnek, melyek meg fogják őrizni a háború külső képét. Kár, hogy az emberi lelket nem lehet fotografálni. Mert mihelyt író akarja megcsinálni, az már vagy ront, vagy javít rajta.

Az, hogy az egész világ össze van veszve s általában, hogy elkülönített háború úgy látszik többé nem lehetséges, csak világháború, ez, ha ugyan lehet még e szót mosoly nélkül kimondani, a *haladás* szempontjából inkább biztató, mint lesújtó jelenség. Mert azt jelenti, hogy a világ végre összeállt, össze van fogódzva, kérlelhetetlenül egymásra van utalva, hogy egy nagy test az egész világ, egy óriási massa, melynek részei, mintha nem volnának tudatában annak, hogy összetartoznak, még marják és tépik egymást, de egy napon, lesújtó ostobaságuk mellett is, muszáj felismerniük egymásra utaltságuk s együvé tartozásuk óriási törvényeit, s mikor ez tudatossá válik, akkor majd meg fogják próbálni, hogy ne mint vadállatok, hanem mint emberek éljenek egymás mellett.

Soha jobban meg nem lehet érteni a bibliai kort, mikor egy általános epekedés uralkodott az emberek lelkén a Messiás után, mint most. Ügy érezzük, okvetetlenül kell valaminek történnie, mely fel szabadítja a világot a mély depresszió alól, ami a háború után sem múlna el, ha a régi formák közt akarnának az emberek tovább élni, mert a régi forma a folyton megismétlődő régi veszedelmeket hordja magában. Most mindenki, még a legegyszerűs-

rúbb ember is gondolkozásra kényszerült és mindenkinék muszáj rájönni olyan dolgokra, melyek gyökeresen megváltoztatják felfogását a világ berendezéséről. Így tovább nem maradhat . . . ez a nemzedék iszonyodva látja, bogy az államszervezetek mindmegannyi moloch, mely saját gyermekeit falja fel. A következő ötven esztendőben tíz tehetséges ember megváltoztathatja és megjavíthatja a világ ábrázatát — és e tehetséges embereknek el kell jönniök, az a vágy fogja őket életre idézni, az elviselhetetlen szenvedésnek az a mágikus ereje, mely Jézust, Mózeszt és a többi prófétát adta a világnak. Ki törődött ezelőtt csak két évvel — az egyén és az állam viszonyával, s a kérdések egész halmazával, melyeket a háború felvetett? Most mindenkinék van erről gondolata, egy érzése s ha majd eljön aki e hallatlan erős, bár ma még titkos közvéleménynek hangot ad, az egész világ visszhangját megkapja. Soha erősebb szellemi áramlás nem volt még a világban, mint lesz a következő félszázadban, s már most némi rezignáltsággal állapítja meg az ember: úgy látszik a nagy háború ehhez volt szükséges, korbácscsal kellett végigverni a világ renyhe testén, hogy tudatára ébredjen, mely ostobaságban telt el életének tízezer esztendeje.

Egy elképzeli pamphletből.

Az orosz hadviselés végre kezdi megvalósítani azokat az irányelveket, melyek szerint egy modern háborút vezetni kell, s kiküszöböl felfogásunkból bizonyos zavaró elemeket. Például azt mondták, hogy a háború csak a katonák dolga, a hadseregek ütközzenek meg egymással, de a békés polgári la-

kosság élete és vagyona maradjon biztonságban. Erről nemzetközi törvényeket és megállapodásokat létesítettek. A háborút úgy akarták feltüntetni, mint egy párbajt, bizonyos lovagias formák közé szorítva, mint egy szép és finom dolgot, bajnoki viadalt, melynél előfordulnak ugyan halálesetek és sebesülések, de az egész fölött mégis Don Quixote nemes szelleme ragyog és továbbá ott lappangott az a felfogás, hogy e szelíd és enyhe öldöklés *összeegyeztethető* a kultúrával, tudománnyal, embe-riességgel, — és mind a többi szép jelszóval, amivel az emberek csalják magukat, mindenáron meg akarván maradni a tévhitben, hogy ők finom és emelkedett lények. Két lovat szerettek volna egyszerre lovagolni, mint kultúrázslóvivők szerepelni s mint öldöklő bestiák dolgozni — nyilvánvaló, hogy a kettő nem férhet össze egymással. Elsőnek ősi kitűnő ösztönével az orosz jött erre rá s elvetvén a középkor ál-lovagias eszméit a hadviselésről, me-rész fogással az ősrégi tradícióhoz fordult vissza, Dsingisz khán halhatatlan módszeréhez, mely sze-rintük egyedüli helyes formája a hadviselésnek, s melyhez előbb-utóbb a többi népek is okvetlen vissza fognak térni. Amint idővel rájövünk, hogy mégis csak a klasszikus görög és római költők a leg-nagyobb írók, úgy fognak a hadvezetésben rájönni arra, hogy a háború klasszikusai a tatárok, hunok és barbárok, akikről nem lehet eleget tanulni, mert ezt a mesterséget ők értették a legjobban.

Amit most az orosz tőlük átvesz és intenzíven gyakorolni kezd, az fő vonásában olyan egyszerű, mint minden igazság: a háború a pusztítás művé-szete. Szerintük nemcsak az embereket kell leölni mindenféle módon és eszközzel, hanem a falvakat

leégetni, a polgári lakosságot kiirtani, és még a növényzetnek sem kegyelmezni, a fákat is kivágni, ideális elképzelésben: sóval hinteni be a helyet, ahol egy hadsereg dolgozott, hogy még fű se nőjön ki többé ottan. Az orosz annyira át van hatva az alapelv igazságaitól, hogy más ország területén ezidőszerint nem lévén alkalma gyakorolni, saját országában hajtja ezt végre, felgyújtva és elpusztítva mindent, ami kezeügyébe esik s saját lakosságát a legborzalmasabban sanyargatva. Amint a zsidókkal végzett, kiket lezárt vasúti kocsikba sajtolva küldözgetett napokig ide-oda, míg éhségtől és betegségtől össze nem rothadtak, az kis mesterműve marad e háború történetének. Utolérhetetlen. Geniális elgondolásában és csudálatraméltó kivitelében.

Valószínű, hogy az orosz tovább fog haladni a megkezdett úton s rá fog jönni, hogy a pusztítás művészetének gyakorlásához nem kell okvetlenül a rondes katonaságot felhasználnia, mely célját tökéletesen betölti, ha addig marad a csatavonalakban, míg az ellenséges fegyverektől, vagy az időjárás viszontagságaitól el nem pusztul. E rendeltetésétől elvonni a katonaságot könnyelműség volna az orosz hadvezetőség részéről még oly országban is, melynek emberanyaga még talán két vagy három év alatt sem lenne teljesen kipusztítható. Ennélfogva ne legyünk meglepődve, ha azt halljuk, hogy a legújabb harcmodor a teljes munkafelosztás elvén áll s a polgári lakosságot, az asszonyokat, aggokat és gyermekeket épp úgy bevonják a háborúba, mint a rendes katonákat. Mert végre egy öt éves gyerek nem képes megfogni és elsűtni egy fegyvert, az bizonyos, azonban egy ilyen ártatlan kis fickó is fel tud már gyújtani égő csóvával egy házat. Egy egy-

szerű parasztasszony sem ért az ágyúk kezeléséhez, de a kutakat és az ivóvizet megmérgezni, vagy egy öreg zsidó nyakát beretvéval elvágni bizonyára ő is kitűnően tudja. A pusztítást — szerencsére eddig csak saját országuk elpusztítását, mely úgy látszik komoly szándékuk, csak akkor fogják gyökeresen végrehajthatni, ha minden élő lényt ennek szolgálátaba állítanak. Néhány hónappal ezelőtt az entente arra jött rá, hogy a muníciókérdés a fontos s örülten elkezdett muníciót gyártani, — most az orosz arra eszmél rá, hogy a pusztítás az igazán lényeges. Mivel pedig a hosszú háború alatt a hadviselésnek épp úgy divatjai vannak, mint akár az öltözködésnek vagy az irodalomnak, nem lehetetlen, hogy ez „mode a la Russe” is polgárjogot nyer a világban, *nem* kis öröme a háború rajongóinak, kiknek száma napról-napra szaporodik.

VII.

Fekete könyv. — Levél Szibériából. — Törvény és igazság.
Örültek a háborúnak.

1915 november

Ha majd elmúlik az egész, a világon mindenütt bizonyosan meg fogják próbálni, hogy görögtűzbe burkolják, felszépítsék, kidíszítsék, alkalmas szavalati anyaggá gyúrják, — meg fog megint kezdődni a kútmérgezés. — az a szívárványos nézés, melyen keresztül mi is érdeklődéssel olvastuk a nagy háborúk történetét a tankönyvekben. Ezek a leírások mintha arra valók lettek volna, hogy gusztust csináljanak a háborúkhöz. És tényleg, nem lehet mondani, azokban a régi csatákban, a test-test ellen való küzdelmekben, mikor egy félnap alatt dőlt el egy nagy csata sorsa, — volt valami abból az üdítő küzdelemből, a fölös erő ficánkolásából, melynek később az embersport köszönhette óriási föllendülését. És arra való emberek álltak be kato-

nának, zsoldos seregek voltak és kalandor hadvezérek, — játékosabb, könnyebb volt az egész — vagy csak mi látjuk úgy, mert irtózatos nyomorairól, hörgő áldozatairól, embertelen fáradalmairól, roppant szenvedéseiről, egyéni sorsukról és szerencsétlenségekről elfelejtett hű képet adni a krónikás! De most, mikor békére nevelt emberek, fáradt családapák vonultak ki világszerte a földekre, hogy lövészárkokba bújva, szinte harag nélkül békés szívekben, búsan gyilkolják egymást, olyan szenvedéseken menve keresztül, amelyek fölülmúlják Dante fantáziáit a poklok gyötrelméről, most, mikor az egész világ óriási szerencsétlenségnek érzi a háborút — ezt az érzést kitörülhetetlenül át kell menteni a következő nemzedék számára. Tudja meg, mi ez — tapasztaljon és okuljon, ha egyáltalán képes rá. A háborúk állítólag a jövő nemzedékekért folynak, — nos hát a jövő nemzedéknek nem tehetünk nagyobb szolgálatot, mintha összegyűjtjük, feldolgozzuk, megőrizzük azokat az adatokat, melyek arról szólnak, hogy mi tulajdonképpen a háború. A diplomaták színes könyvekben adták közre a, háború előidézéséről szóló okmányaikat — a népeknek fekete könyvet kell írni arról, hogy mi a háború — mit szenvedtek benne, mik történtek velük és körülöttük. Minden adatot össze kellene írni — de akkor millió oldala volna s a legborzasztóbb olvasmány lenne, — örök bélyeg, a fajta buta ligáról.

*

Azt a levelet is beírnám ebbe a könyvbe, melyet most kaptam Szibériából, az öcsémtől, aki hadifogoly. Egy rokkant katona hozta el, a cigaretta

szipkájába sodorva. Itt adom, minden változtatás nélkül:

„Kedves Menyhért! A napokban kaptam apától táviratot, amelyből azt látom, hogy az invalidusokkal küldött leveletem megkaptátok. Ezen felbuzdulva a most indulókkal is küldök levelet egy cigaretta hüvelyben. Szinte nevetséges, hogy ilyen módon kell leveleznünk, mert igazán nem tudhatnánk semmiféle hadititkot elárulni, olyan messze vagyunk a harctértől. Az életünket már leírtam a korábbi levélben, röviden bár, mert nagyon sokat lehetne még erről írni. Hogy micsoda örület az, munkabíró embereket összegyűjteni, enni, inni, adni nekik, az országnak minden részéből összehozott különféle fajtájú s természetű embereket egy kis helyre összeszorítani s hogy ebből aztán mennyi kellemetlenség támad, azt csak az itt működő becsületügyi bizottság mondhatná meg. Tényleges és tartalékosok között viszály, zsidókérdés, parancsnoklási téboly, magyarok-osztrákok közötti gyűlölködés, mind bent foglaltatnék ezen listában. De valamivel itt is kell foglalkozni. Egész nap semmi dolgunk, folyton együtt vagyunk, a nőktől elzárva, olyan ideges mindenki, hogy nem csoda, ha veszekednek az emberek. Apró számárságokon órákig vitatkoznak s olyan üres szavakat vagdosnak egymás fejéhez, amiért rendes körülmények közt szégyenkezni kellene. Eleinte valóságos mánia lett a lovagias ügy, mostanában már csillapodik az is. A legjobb híreket kapjuk hazulról, de még mindig nem látom a véget, a szabadulásunk kezdetét. A nyár óta folytonos izgalomban élünk, remélve a gyors békét, de már itt megint tél van, hó, fagy s még mindig semmi remény. Az orosz intelligen-

ciával nem érintkezünk, csak a köznéppel s ezek úgy el vannak butítva, hogy hiába minden vereségük, azt hiszik, hogy ők vertek meg minket s már egész Ausztria az övék. A japán háború alkalmával már a békét is megkötötték s az újságok még mindig hoztak harctéri tudósításokat s a nép még ma is azt hiszi, hogy ők verték meg a japánokat. Különben a legjámborabb nép a világon. Jószívű¹ ...

És azután sok minden van még a levélben a legénység szomorú helyzetéről. De, ott messze, Szibériában, lovagias ügyek egymás közt — van ennél groteskebb, furcsább, — csodálatosabb?

*

Általában: olyan inkonzekveneciákkal van tele a világ, hogy csak csodálkozni lehet. Az Est-ben kéthasábos tudósítás jelent meg arról, hogy egy kis iskolásfiút lopással vádoltak, végül kiderült az ártatlansága, az igazgató elégtételt adott neki s a lap a maga óriási nyilvánosságával tisztára mosta a kis fiú becsületét. Ez az eset mindenkit érdekelt, mindenki helyeselte. — Vérlázító igazságtalanságnak tartották volna, ha a kis fiú nem kap elégtételt ... Tizenöt évvel ezelőtt egész Franciaország lángbaborult azért, mert egy zsidó kapitányt a katonai bíróság ártatlanul deportált az Ördögszigetre — s ez az igazságérzet ma is megvan, az egyes államokon belül nem történhetik büntett, mely a megfelelő büntetést ne vonja maga után — rendőrség vigyáz, a bíróság ítélezik, egy henye szóval nem szabad megbántani a becsületemet, mert azt a bíróság megtorolja. S ugyanez a rendes állam, melynek olyan finom érzéke van az igazság iránt,

s ugyanezek az emberek, akik felháborodnak egy kis iskolás-fiún esett méltatlanságért — a háborúban a legdurvább ököl jogot gyakorolják, a legré-
mesebb bünteteket követik el s még azt sem veszik észre, hogy velük, saját magukkal milyen igazságtalanság történik. Dreyfust az ördögszigetre deportálták — de mit vétett a jámbor francia, akit a Dardanellákhoz szállítottak, vagy Macedóniában. Ez már nem a haza, a tűzhely védelme, a jogos önvédelem, ez a politikusok és hadvezérek kábító garázdálkodása, akiket íme azért tart el a francia nemzet, hogy stratégiai és politikai gondolatainknak százezrével áldozzák fel a francia polgárokat. A háború után végérvényesen tisztázni kell a kérdést, hogy a politikusok és hadvezérek vannak-e a népért, vagy pedig a nép ők érettük. És hogy az államt, mely az igazság szabályai szerint törvényeket hozott létre a végből, hogy az emberek társadalomban legyenek képesek élni, nem kell-e arra kényszeríteni, hogy törvényeket hozzon létre, mely szerint ők, az államok, egymás mellett békében élhessenek. Mert mit ér a törvény, mely csak arról intézkedik, hogy saját polgártársam ki ne raboljon és meg ne öljön, a másik állam ellenben rám küldheti a polgárát, sőt a saját államom is elküldhet engem ölni és rabolni. A Törvénybe vetett hitnél; nem tesz jót a háború.

Ha tudták volna, hogy ez lesz belőle, hogy a második esztendőben sem lesz megoldása,* hogy ilyen rettenetes élet és anyag pusztul el benne,

* Most már a negyedikbe tartunk!

hogy vadállati csordákká változtatja a már-már civilizáltak látszó népeket, — ha mindezt sejtették volna, vájjon belementek volna-e? Felületesen és sietve háritották el maguktól — saját maguk csinálta érvekkel és saját bizonyítékaikkal, — a felelősséget a vérengzésért, sietve mozgósítottak, nehogy egy váratlan diplomáciai fordulat még talán helyreállíthassa a békét, kevesebb megfontolást szenteltek az egésznek, mint egy közönséges politikai vagy gazdasági kérdésnek, — s lihegve fogtak fegyvert, mert alapjában véve kívánták az „elkerülhetetlen” háborút. Mi nem vagyunk benne hibásak, mi valóban békét akartunk. De a többi csak ordította a békét, — azonban a háborút akarták. A politikusok tudniillik és a vezérek.

Az emberek közül is — sokan. Vitatkozni kellett, mert voltak a háborúnak elméleti tudósai és rajongói. Voltak, akik szépnek tartották. Voltak, akik lelkesedéssel magasztalták. És kaján öregek ültek a kávéházakban s benső gyönyörűséggel nézték az elvonuló fiatal katonákat; — milyen vérszomjasok voltak ezek az öregek, hogy küldtek mindenkit s hogy habzsolták a jelentéseket. Ma kevés ember akad, akivel vitatkozni kellene a felett, hogy a háború jó-e, vagy rossz, — az öregek pedig lassanként elhallgattak, amint a militarizmus őket is kerületi s egyéni biztonságuk némi veszélyben forog. Mi néhányan keserű elégtétellel állapítjuk meg, hogy az első pillanatban átéreztük az egész borzalmat, ami a világot fenyegette, úgy megrendültünk belé s annyit szenvedtünk miatta, hogy mikor mindaz bekövetkezett, amit sejtettünk, már szinte tárgyilagosan vesszük tudomásul.

VIII.

Kerr a nők uralmáról. — Szülési kényszer. -- A töke szerepe.
-- Uszítókból pacifisták. — Háborús célok. — Egy próféta.
A németek.

1916 február

Alfred Kerr, akinek még mindig vannak ötletei, most a *Wieland* című lapban arról elmélkedik, hogy mivel a világ a férfiak uralma alatt csúnya csődöt mondott — talán jó volna átadni a vezetési az asszonyoknak. íme, ezt írja erről:

A női nem praktikusabb, mint az én felekezésem. Az asszony azt mondja: Mivel kívánatos, tehát meg kell csinálni.

De a férfi (előítéletes, nehezen mozdul, csökönyös, lusta, energikus, de születési hibából kevésbé intelligens) azt mondja: Igen, kívánatos,... de... de... Az nem megy olyan könnyen, — nem fog stimmelni. Igen, az nagyon szép volna... De kérem, az mindig így volt... Nem lehet a múlttal így

elbánni... Igen. ez nagyon kívánatos volna — de ha nem megy.

A férfi a fejlődés folyamán mindig azt mondta: Igen — igen — de. A nő ellenben: Igen — *tehát*...

A nő és férfi képességei közt egy csekély lényegbeli különbség látszik fen forogni: A nő geniális, — a férfi tehetségtelen.

A nő sohasem lesz képes olyan erő kifejtésre, mint a férfi. De gyakran képes arra, hogy feleslegessé tegyen egy haszontalan erő kifejtést.

Komolyan szólva:

Nem ringatom magamat illúziókban — nem hiszem, hogy az asszony nagyobb jogaiból, a boldogság távoli birodalma fog kivirágozni. De a világtörténet a férfiak uralma alatt csődöt mondott.

Hátha a nők jobban tudják.

Mert ennél rosszabb nem képzelhető.

Nem értem azokat a népeket, melyek a háború tartama alatt bizonyos szigorú rendszabályokat léptettek életbe, nagyon mérsékelték a mulatozókat, — korai zárórákat tűztek ki s előzetes vizsgálat alá vetnek minden könyvet és színdarabot s azt, amelyikben életöröm, szerelem, érzékiség van, nem engedik nyilvánosságra. Ez nagy félreismerése az állam céljainak, mely eszközeiben köteles volna ahhoz az egyszerű szabályhoz alkalmazkodni, hog)' az államnak elsősorban és mindenekelőtt emberekre van szüksége, — az állam tulajdonképen egy nagy embertenyésztő intézet. Emberek kellene neki, hogy egy részéből katonákat csináljon, a másik részéből pedig kiprélse azokat a költségeket, amibe a katonák eltartása és a háborúk viselése

kerül. Katonákról pedig ugyebár csak úgy gondoskod hátik, ha országában pezseg az élei s a. művészet és divat csiklandásai elkábítják az embereket, s mintegy fokozottabb életműködésre ösztönzik. Mit szólának ahhoz a gazdához, aki barmait csak levágná és fogyasztaná s nem gondoskodnék okoszerű tenyésztésükről is. Az aszketizmus nem kedvez az emberi nem tenyésztésének s éppen azért az állam, mely túlteszi magát minden erkölcsi és evangéliumi törvényen, célja érdekében nem az aszketizmust, hanem a kicsapongó életkedvet kell, hogy hirdesse és ha, amint látjuk, polgárai életével és halálával rendelkezik, mennyire könnyebben rendelkezhetik polgárai erkölcsével, melyet aszerint szabályozhat, ahogy neki jólesik. Nem akarok bővebb fejtegetésekbe bocsátkozni, hiszen az okos miniszterek előbb-utóbb úgyis csak ki fogják találni a megfelelő módokat s csak annyit mondok, hogy példán! egy kormány épp úgy kivetheti az országra a kötelező gyermekszaporodást, mint akár az adót. Megszabhatja — akár halálbüntetés terhe alatt — bogy minden nő hány gyermeket köteles az állam részére világra hozni s behozhatja akár a többnejűséget is, vagy nemcsak szentesítheti, hanem hazafias eljárásnak minősítheti a házasságon kívül szövődő viszonyokat, ha azok gyermekeket eredményeznek. A férfiak életüket adják a mindenható államért, ezzel szemben a nők szülési kényszere nem tűnik fel olyan nagy áldozatnak.

Két képviselő órákig beszél személyes ügyeiről a képviselőházban — az újságok erről naponként hasábos tudósításokat hoznak, végre lovagias ügy

támad, sőt isten ments *párbaj készül*, — napokig feszítik az ország idegeit azzal, hogy lesz-e párbaj vagy nem, s ha lesz, történik-e karcolás egyik vagy másik fél becses bőrén. Állítsuk-e mellé milliók halálordítását, melytől remeg a világ, elpusztult és még elpusztuló derék, bátor, ártatlan, névtelen emberek százezreit, — az egész borzasztóságot — amibe a világ fuldoklik, s tegyük le reménytelenül a tollat, mert ez a kis képviselőházi incidens, ez a nem jelentékeny dolog iszonyúan jelzi az emberiség javíthatatlanságát.

Szokatlan félénkséggel és szerény, szinte restelkedve mutatják ki a bankok, vállalkozások nyereségeiket ... A Tőke nem járt rosszul, még a nyakig háborúban levő országokban sem, hát még a semleges államokban, mint például Amerikában, ahol puffadtra hízott, mint egy torz szörnyeteg, mely a véres gomolyag felett ül, szívó csápjai vonagló emberhúsba mélyednek, hideg, merev szemével átnéz a nyomorúság felett, melyben a világ vergődik s borzasztó hasa egyre dagad... Mintha eleme volna a háború. A bűncselekményeknél, mikor a tetteseket kutatják, első kérdés: kinek van haszna belőle! A legborzasztóbb bünténynél, melyet valaha elkövettek, a Tőke gyanúba keveredik. A tőkének haszna van a háborúból.

De a tőkét emberek kezelik, forgatják, gyarapítják — és ezekre az emberekre, gyárosokra, bankigazgatókra nem lehet és nem szabad ráfogni, hogy kedvük telne a háborúban. Oh a kezdetén nagyon meg voltak ijjedve, — ők — az emberek — attól tartottak, hogy a Tőkével is baj történhetik, ők

konzervatívok és jobban szeretik a biztos, békés, szolid utakat, de maga a fogalom, a szörnyeteg, mintha túlnőtt volna gazdáin (vagy rabszolgáin?) a rémes anarchiában, is megtalálta a maga helyét, felülkerekedett, nő és hízik. Ez kétségtelen.

A Tőke emberei talán nem szeretik a háborúit. De a Tőkének haszna van belőle, Aíjár most ezek az emberek siránkoznak és a végét akarják és megvan bennük minden jóakarát. De nincsenek-e végzetesen befolyásolva? Igen — igen —...bár csak vége lenne... mindent meg kell próbálni... borzasztó, hogy így történik ... őszintén óhajtjuk a békét... mondják, — s ez mind igaz, — azonban...

Azonban, ha tönkrementek volna, ha a bankok és a muníciógyárak összedülnének, ha a milliomos tőkevezérek koldusbotra jutnának, ha a Tőke igazán bajba kerülne, ha ahelyett, hogy rohamosan hízik, sorvadozna és jajgatna, ha vezérei és rabszolgái a maguk személyében az előtt a veszedelem előtt állnának, hogy mindenüket elvesztik és éhezni fognak — akkor a gyenge sajnálkozás és óvatos vétó helyett, olyan sürgés-forgás, szaladgálás, ordítózás keletkezne, — a Tőke, végveszélyében, olyan hatalmas mozgósítást csinálna, s olyan titkos emeltyűkkel dolgozna, mellyel képesek volnának rendet és békét teremteni. De így — s ez a legjobb eset — hagyják, hogy tovább öröljön a szörnyű malom ...

Meg lehet jósolni, hogy amint az ideje elérkezik, amint szabad lesz — amint teljesen népszerű lesz (bár most is az), de úgy lesz népszerű, hogy a hatalom is engedi, azok lesznek a legnagyobb pa-

cifisták, akik a legnagyobb uszítók voltak. A háború részeg dicsőítői, akik úgy állították be a szemüket a kezdetén, ahogy az *raison* volt — dühös békeangyalok lesznek, — amint az lesz a *raison*. Kialtozásuk túl fogja harsogni az emberségesek és eredetileg békések hangját — learatták a háború szellemi termését, le fogják aratni a békéét is. Nem baj — bár csak már üvölthetnének. Beérjük a csendes öntudattal, hogy az első percben tudtuk és éreztük, miről van szó s egy pillanatig el nem kábított bennünket a lárma, mellyel a világ tűzvészét csinálták. Nagyon tanulságos nézni, hogy akik szervilizmusból, számításból, s akik — mert ilyenek is akadtak — meggyőződésből, hamis teoriák alapján voltak a másik párton, mint csendesedtek el, mint fordult fejükben tótágast a gondolat — s mint tartják most készenlétben magukat az ellenkező szereplésre.

Nincs lesújtóbb, fájdalmasabb és gyászosabb annál, amint a népek alázatosan és halkán érdeklődnek kormányaiknál a békefeltételek után. Eddig egyszerűen elrúgták a kopogatókat az ajtóktól, mint a koldusokat, akik alamizsnáért könyörögnek. Most — *másfél év múlva!* — végre nagy általánosságban és igen burkoltan, de mégis nyilatkozik egyik-másik vezető államférfi a háború végcéljairól — H megkönnyebbült sóhajtás szalad át a világon — *végre* az emberek talán meg fogják tudni, hogy miért kellett nekik halomra gyilkolni egymást.

Ordítani . . . a piacon, vagy a sivatagban, de kiordítani azt, amit az ember gondol — ez a vágy most, mióta gondolkodni is csak suttogva lehet, ágy gyötör, mint egy betegség. A bibliához nyúlok és lángot vet előttem az írás, mint Mózes csipkebokra. Ezeket a vad prófétákat is csak most lehet igazán megérteni, ezeket az örök kesergőket, szikkadt ajkú átkozódókat rettenetes szavaikkal és fenyegetéseikkel. A világ úgy látszik, akkor is ilyen volt, de legalább néhány tehetséges ember elmondhatta róla véleményét. Esaiás, Jeremiás, Hóseás, Náhúm, Habakuk, Zakariás, Ezekiel, aligha nyilatkozhattak volna oly szabadon, egy mai népgyűlésen, vagy egy hírlap hasábjain, mint ahogy az ó Testamentumba belekerültek. Szavaiknak bámulatos aktualitása van, — íme, mit mond Esaiás a Fényűzés Elleni Liga törekvéseiről, a nők divathóbortjairól, mikor „a te férfiad fegyver miatt íjüknak el és az erősek a harcon”.

„Mivelhogy a Sionnak leányai felfuvalkodtak és felemelt nyakkal járnak, és szemekkel pillognak, ide s tova, poroszkálván járnak, és lábokkal nagy zengést, bongást szereznek:

Azért az Úr megkopasztja a Sión leányainak tetejeket, és az Úr az ő szemérmeket megmezteleníti.

Az napon elveszi az Úr az ő lábakon való zengő ékességeket.

A jó illatra való függőket, az aranyláncokat és fátyolokat.

A főnek ékességeit, a szép csizmákat, a szoros ruhákat, a mejjre való ékességeket és a fülönfüggőket.

Az arany gyűrűket és az orrokon függő ékeségeket.

Az ünneplő ruhákat, a palástokat, a fedeleket és a gombostűket.

A tükröket, a vékony gyolcsokat, a keszkenőket és a kecseléket.

És léssen a drága illat helyében bűdösség és a drága párta öv helyébe szakadozott és elterjedett ruha és a szép fodorhaj helyében kopaszság és a szoros ruha helyében szoros zsák és a szép gyengeség helyében a napnak sütése.”

Olcso és hisztériás dolog a kávéházakban a németek esetlenségén, ügyetlenségén és durvaságán rágódni. A szép lelkek és finomak azt nyafogják, hogy ők a németet becsülik, de nem szeretik; olyanok, mint a jól eltartott, kiöltöztetett, útálatosan ápolt, geil érzékiségű, kioszkokban, cukrászdákban és hotelek halljaiban ülő asszonyok, akik egy indokolatlan vágyban és bánatban úsznak, mert: „az uram nagyon derék ember.... sokat keres ... nagyon szeret... jól ellát... igazán derék, egy becsületes ... jó családapa ... mindenről gondoskodik ... azonban ...” s puffadt mellükből egy epedő sóhaj emelkedik s félig leeresztett szemhéj mögül néznek a túlsó asztal mellett ülő elegáns csirkefogóra. Az kell nekik. A francia makró, mely elbizakodott és ostoba és az angol, melynek brutalitása már akkor hajmeresztő volt, mikor békében érintkezett velük az ember. De ez a francia- és angolimádat, különösen a széplelkekben, mindig megvolt, mint egyik jellemző tünete a parvenünek, mely a képzelt jobb és elegánsabb társaságot, ahová azon-

ban őt nem fogadják be, mindig tündéribbnek találja, mint az olyan rendes helyet, ahol jól bának vele. Ha nem a háborúra gondolunk, mely a németiséggel hallatlanul egymáshoz fűz bennünket, s egyszerűen létezésünk és fennmaradásunk alapjait biztosítja, hanem a békés németiséget nézzük, kultúráját, rendjét, tisztaságát, tisztességét, igazi internacionalizmusát, mellyel mindenkit, tehát bennünket is, a legnagyobb jóindulattal befogadott, ha berlini, müncheni, frankfurti és drezdai tartózkodásainkra gondolunk, mindarra, amit tőlük tanultunk s a lehetőségekre, ahogy náluk érvényesülünk — akkor igazán dühbe lehet jönni, mikor a kávéházi nyafogás azt mondja, hogy, igen, de hogy jön mindez a francia chic-hez és az angol férfidivathoz.

IX.

Mit mond Seneca — Néró. — Gomperz professzor.

1916 november

Néha meg keli állani az utcán, fel kell ülni az ágyban, abba kell hagyni a beszélgetést, letenni a

nunket a gondoljat. „De nisz ez oruitseg, — oruitseg, amit csinálnak” ordít fel az ember, belül, magának, s egy pillanatig az az érzése, hogy rajta van minden felelősség, neki kell elintézni, rendbehozni a dolgokat, — oda kellene menni külön, minden emberhez, katonához, királyhoz és diplomatához s megmagyarázni nekik, hogy lássák be, mily szörnyű ostobaság, amibe bele fogtak s amit nem akarnak vagy nem tudnak abbahagyni. *Felfedezésszerűen* ötlik az ember eszébe mindaz, a sokszor egész naiv igazság, amit a dolog ellen lehet vetni, — azt gondolja, erre csak most lehetett rá-

jönni, a szörnyű tapasztalás, haját égnek állító rémségek után ... és csak a mai fejjel, a mai haladott gondolkozással s akkor egyszerre azt olvassa Lucius Ami a eau s Seneca-nál (Erkölcsei levelek XV. könyv.)

„De nemcsak a magán, hanem a közéletben is általánosan örjögünk. Emberölésnek, egyes gyilkosságoknak gátat vetünk: de mit mondjak a háborúra s a nemzetek lemészárlásában nyilatkozó dicsőséges gazságra? Sem a kapzsiság, sem a kegyetlenség nem ismer mértéket. S míg azokat a gazságokat lopva s egyesek követik el, kevésbbé ártalmasak és kevésbbé szörnyűek, most azonban tanács-határozatok és képviselveletk alapján gyakorolnak kegyetlenségeket, államilag elrendelnek oly dolgokat, amik a magánéletben tiltva vannak. Azt, a miért ha titokban követnők el, fejünkkel kellene lakolnunk, dicsérjük, mert harcosok cselekedték. Az emberek, a teremtmények ezen legszelídebb faja, nem szégyenlik egymás vérenek kölcsönösen örülni, háborúkat viselni és azok folytatását gyermekeikre hagyni, míg egymás közt az oktan vadállatok is békében élnek. A hatalmas és szélesen elterjedt örültséggel szemben a bölcselet munkája fáradságosabb lett s az annyi erőt gyűjtött magának, mint amennyivel azok a rosszak nevelkedtek, amelyek ellen fegyverbe állott”.

Ezek a szavak közel 2000 év előtt hangzottak el, — már akkor volt ember, aki ily tisztán látott, ennyire felismerte a dolgokat, leírta, másokkal közölte, — már akkor volt egy közvéleménye ennek a gondolkodásnak... És Seneca idejében kezd elterjedni Krisztus szelíd és békés tanítása a szeretetről, mely oly mélyen hatol a lelkekbe, mint soha

emberi szózat s meghozza a vallás internacionalizmusát... Eltelt ezerkilencszáztizenhat esztendő. Micsoda gyilkolásban, tévelygésben, vérontásban, gonoszságban — arról a történelem tanúskodik. S ma sokkal rosszabb minden, mint kétezer év előtt volt...

*

Sokkal rosszabb. Azt lehetne gondolni, a római császárság hanyatlásának idejét nem lehet többé felülmúlni embertelenségben és kegyetlenségben. Néróról iszonyattal ír a történelem. Pedig ha — mint Plutarchos — párhuzamos életrajzokat írnék, Néro és — egy mai diplomata összehasonlításából bizonyosan Néro kerülne ki kedvezőbb világításban. Mennyi mentsége van! Ide kell írni róla Renan ragyogó jellemzését: „Midőn elveszítette eszét, midőn a hallatlan hatalom által megzavart szegény fejének minden ütere egyszerre felpattant, a határtalan örültségek korszaka, állott be. Szörnyek volt kiszolgáltatva a világ. Nem volt eszköz rá, hogy elüthessék, germán gárdája, mely mindent elvesztett volna, ha ő megbukik, szívós buzgalommal tartott ki mellette. A benszorult fenevad ott keringett és dühvel védelmezte magát fészében. Néróban volt valami egyszerre a félelmetesből, a félszgeből, a nagyszerűből, — a képtelenből. Örültsége elsősorban irodalmi. A századoknak minden álomképe, minden költeménye, minden legenda, Bachus és Sardanapal, Szinus és Priamos, Trója és Babylon, Homéros és a kor ízetlen költészet-e mind ott kavargott chaosként a középszerű, de magát egész meggyőződéssel művésznek valló szegény lélek koponyájában, — akinek a véletlen megadta a hatalmat

ahhoz, hogy összes agyrémeit megvalósíthassa. Gondoljunk magunknak körülbelül olyan embert, minő Hugo Viktor hérosa, ilyen képtelen alakot örületből, együgyűségből és színésziességből összegyúrtan, minden hatalommal a kezében, mint a világnak urát. Lelkiismeretes romantikus hős volt, operai császár, zenebarát, amilyen lenne napjainkban az a polgár, akinek józan eszét a modern költők olvasása teljesen megrontotta”.

Ugyebár, egész szimpatikus beállítás és nagyon megérthető. Néró nem viselt háborút. A népnek jó dolga volt alatta, kenyérral és mulatsággal bőven ellátta őket. Népszerű volt, — halála után még sokáig visszavárták ezt a groteszk kegyetlenkedett, furcsa művészi fantáziájával, mely szórakoztatta az embereket. Igaz, néhány ezer embert legyilkoltatott... néhány ezret...

Mi ez a mai diplomaták munkájához képest! E gérokkos mai Nérók és Caligulák vérszomja kielégíthetetlen. Nem tudok undorítóbbat elgondolni, mint e száraz, kis lelkeket, — akiknek elég önhittségük és lelkiismeretlenségük volt ahhoz, hogy a világot ilyen szörnyűségekbe taszítsák s benne tartásák — *jusqu' au bout!* Az utolsó emberig! — szavalják, sürgönyöket küldenek egymásnak, konferenciáznak. Egy nagyhasú ügyvéd hájas agya és közepes elmék manipulációja teszi ezt, — akkor már inkább — a Néró örültségét kívánom vissza! Egy szörnyeteg csimpaszkodott az emberiségbe, akit nehéz volt lerázni, — de most csupa jelentéktelen ül a nyakán s intézi sorsát, öleti le és vágatja széjjel, — hisz az egész Nérói kegyetlenkedés gyermekjáték a mai hadijelentések egy sűrke sorához képest, melyben

csak annyi van, hogy „az ellenség támadása — akadályaink előtt összeomlott”.

Kezdik összeállítani a veszteségeket és ekkor kiderül, hogy eddig több mint tizenkilenc millió embert pusztított el a háború ... A dolog valami olyan lélekzetel állító, hogy gondolkozni sem tud az emberieit ette s csak később süvít fel a kérdés: — miért!!! Miért!! Hol az a cél, mely ennyi áldozatot ér meg, hol az a nagy eszme, mely ilyen hulla-hekatombát érdemel, hol a győzelem, az előbbrejutás, mely ezt, legtávolabbról is igazolja? Hol kell ezt a dolgot megfogni, milyen szempontból lehet nézni, hogy elfogadható — nem, ezt nem is lehet remélni, — de hogy érthető legyen! Diplomáciai okok, prestige, európai egyensúly megóvása, szláv törekvések, porosz militarizmus, letörése — ezek mind hideg fogalmakként hatnak az irtózatossá válás véres valóságai mellett ... Új világról beszélnek, — és igaz a halott mezők felett egy új égítest emelkedik, mely penészes fényével bevilágítja a csatateret és sírdombokat, — de ez a fény a, megfoghatatlan és végérhetetlen rejtelmes örök emberi hülyeség sápadt foszforeszkálása.

*

Gomperz professzor, — aki a nyáron egy hotelben mellettem ült az asztalnál, — a kínzó kérdésre, hogy miért kell ennek történni, igen vastag könyvekben és számos felolvasásban feleletet tudna adni; — ő nagyon jól érti a háború filozófiáját s be tudja bizonyítani, hogy — a háborúnál valami hasznosabb, jobb és célszerűbb intézkedés nem is képzelhető. Frissen tartja az emberiség energiáját — mondja a professzor, — körülbelül minden ötven

évben kell egy nagy háború, — mert különben oltosped a világ... és így tovább.

Gomperz professzor igen higgadt ár, akinek tekintélyes ősz szakálla van s nagy családja élén úgy trónolt ott az asztalnál mint egy igazi pátriárka ...

Szelíden és nyájasan osztotta az ételt serdülő leányainak és fiainak, mert nagy asztalt ültek körül, ahol vendégek és rokonok tisztelő kara is megjelent. Egy ilyen, nyájas ebéd közben kedvem lett volna odalépni hozzá, megráncigálni a szakállát, ráútni a kopasz fejére, kiönteni a levest a felesége selyemruhájára, asztaláról elvenni a libasültet, általános verekedést rendezni családi és rokonai egyidejűleg, mondván: — professzor úr, — a békés evés renyhéséget okoz, — ha ön izgalmak nélkül él, el fog tespedni, — sokkal férfiasabb, ha ön, a helyett, hogy a pincértől rendben elfogadja, hőiesen verekszik és küzd a libacombért; — mily fölemelő gondolat, védelmezni egy támadás ellen családját és rokonait, — és ha áldozatul esik önagsága selyemruhája, — nem baj,— mert ez a valódi élet, professzor úr és az ön gyermekei a szép verekedésből egy új energia üdítő fuvallatát fogják magukba szívni... Hát rajta, pofozkodjunk reggel, délben és este, — rúgjuk és tépjük egymást, győzzön az erős boxolja önt leveses tálai és mártásai közé, mert ön hősi lélek, fizikailag gyöngé, melynél fogva önnek a hasán lehet táncolni és ha önnek ez rosszul esik, vigasztalja magát — a „küzdelem” — „hatalom” — és „erő”-ről zengő saját tételeivel.

Mit szolt volna hozzá?

Egy Shakespeare-taulmányból

Skót lándzsások állanak a színpad háttérében — a nagy csata előtt, mely a lázadó Hövér és a Királyság küzdelmét fogja eldönteni. Egy pillanat alatt átfut agyunkon mindaz, amit a történelemből ismerünk: emberek, pártok és nemzetek csatái. Pápák és császárok, trónkövetelők és hatalmaskodók, vallási örületek s fejedelmi szeszélyek, zsarnok császárok és lázadó hűbérurak küzdelmei, melyeket a történelem Anglia és Franciaország százéves háborúja, a spanyol örökösödési háború, harminc éves, hét éves háború, Napóleoni hadjáratok és más ilyen címen könyvel el. Elhúzódik előttünk az egész véres lánc, a háborúk, forradalmak és felkelések végnélküli sorozata, most már szervesen belekapcsolva a mai monstruózus vérengzést is, mely a közömbös történelmi könyvekben talán e fejezet alatt lesz található: az európai diplomácia háborúja. És míg a háborúkra s örjítő küzdelmekre gondolok, folyton a skót lándzsásokat nézem ott a színpad háttérében, szegény fáradt színházi statisztákat pl éh vértékbe és sisakokba bujtatva, akik már szeretnének hazamenni, mert nagyon hosszúra nyúlik az előadás. Szeretnének lefeküdni kuckóikba, féhségükkel beszélgetni, gyerekekkel játszani, de nem lehet nekik, mert elől a színpadon Percy és a fiatal Henrik király vitázik s ha majd kifogytak a szóból, akkor a skót lándzsásoknak rá kell rohanni az angol vértésekre s megölni egymást, mert Henrik király megsértette Percyt s ezért a lándzsások és vértések dögölnek rakásra. Nézem, már szívembe megrendülve, ezeket a jámbor statisztákat, akik szent szim-

bóummá magasodnak fel előttem, tömegük kiszóló sedik és szétterjed az egész világon. Harmincan vannak ott a színpadon, elkínzott szomorú emberek, de harminc milliót, képviselnek, mert ők azok, akik a veszteség-listákban szerepeltek, míg meg nem unták nyomatni a végtelen jegyzéket, ők fulladtak a mazúri tavakba, ők fagytak meg a Kárpátokban, hulltak el Flandriában, véreztek Szerbiában, utolsói hörögtek a Vogézekben és Doberdónál, s mint véres homokzsákok, rakták körül a várakat. Alattuk robbantak az aknamezők, ők voltak a hajókon, melyeket megtorpedóztak, oh, szegények, ti függök a drótsövényeken, még utolsóit rángatódzva, mint a férgek, titeket talál a golyó, szúr át a szurony s öl a nyíl, amit léghajókról dobálnak rátok. Ti vagytok, akik közé a gránát bevág, hogy véres tagjaitok s beleitek szétfröccsen a levegőben, rátok essöz a srapnell — rólatok szól a dicsekedő hadi jelentés, mely néha csak annyit mond, hogy a támadás összeomlott, vagy hogy: akadályaink előtt több ezer hullát számoltunk össze. Titeket ver az esső hónapokig a lövészárkokban, ahol víz szívárog fel a talajból s patkányok futkosnak, holttesteket lakmározva. Ti vagytok, akik megvakulnak, akiknek a lábát levágják, akik hülyék lesznek s minden tagjukban reszketősek, akik tífuszban s kolerában pusztulnak el, akiket fogságra vetnek, mint a gonosztevőket — mind ti vagytok, ezer formában, felzavart nyáj, meleg fészkeikből kihajtott emberek, be nem fejeződő élettel sírba dőlök, árva gyermekeket, gyászoló asszonyokat itthagytok, — statiszták a drámában, melyet a Percyk s Henrikek szereztek s melyből minden minden emberöltön új, véres felvonást játszanak.

Mi végből? Percy a lázadás vezére, elesett a csatán, meri akkor a vezérek is az első sorban harcoltak s az öreg, beteg Henrik még vívott Douglas-sal. De mi lett volna, ha a fiatal herceg esik el s Percy győz? Általában, mit változtatott volna a világ arculatán, ha mindig a másik párt győzött volna? Száz, vagy ezer év múlva minden csatáról kiderül, hogy felesleges volt megvívni s egy óriási világtörténelmi távlatból megdöbbenően hat a népek és vezérek gonosz tévedése, hogy ők csak úgy élhetnek, ha szomszédjaikat elpusztítják. Minden nép és minden kultúra, kezdve az egyiptomiakon, perzsákon, görögökön és rómaikon végső soron a háborúkba pusztult bele s miért kellett a felkelések, szabadságharcok és forradalmak vérontásai, ha íme az a vége, hogy a vas és vér szörnyű rabságát nyögi a világ s hogy, mondhatni céltalan öldöklésben áll az emberiség legjobbjai fele? Szörnyű kérdések, melyek megértetik velünk, hogy a háborúk és a lázadások csinálása távol fekszik attól, amivel megokolják, — ősi, gonosz ösztönökből ered, melyeket szép, szinte altruisztikus hangzású magyarázatok takarnak.

„Saját ügyére mindig is tudott
A lázadás múltó színt festeni,
Mindent epedtek bosszús koldusok
Szilaj zavar s vad gyilkolás után.”

BALLADA

A hevesmegyei enyhe hajlású dombokon, völgyekben folyik a nyári munka. Répát kapálnak, szőlőt kötöznek, szénát gyűjtenek, mindenki a jószága mezőn van, ahoi teng a dús vetés, a magyar föld, mintha együtt érezne az emberekkel, roppant igyekezettel segít nekünk, bőven adja ki magából a termést. Virítanak a népek a mezőkön, mert színdús csoportokban leányok, asszonyok végzik jórészt a munkát, és zeng a határ a nótától. A magyar különben, is nótás nép, de soha ennyi nem énekeltek a mezőkön. Mintha egy óriási kórus fújná — a szél felénk hoz egy-egy dallamot belőle — és ebben az évben különös, szomorú zamatja van a magyar nótának. Kíváncsiak vagyunk, hogy miről, énekelnek.

Csupa új nóta, csupa forró aktualitás, — semmi a béke csöndes éveinek dalaiból, a szerelein énekéből, az enyhe évődés hangjaiból, — és nemcsak a szöveg más, a dallam is sötét, erős, elnyújtott, panaszos. A magyar földön ebben az évben balladák teremnek.

Néhány strófát, amit amit hallottunk fölír-
tunk belőlük.

Azt fújja az egyik csapat:

Megjött a király fekete paripán
Fényes kard csörög annak az oldalán
Fényes kard csörög, az ágyú mennydörög
Sok magyar vitéznek piros vére csöpög.”

Kérdek egy asszonyt, aki egész szívéből énekl
— mi van vele!

— Az uram meghót Galíciában.

A másik csoport erről énekel:

Édes anyám megyek Galíciába
Jöjj el hozzám fekete gyász ruhába
Megismered a síromat a hantjáról
Fejfának a fekete pántlokáról,

Azután:

De magas a boszniai hegytető
Az alatt van egy mélységes temető,
Sok anyának ott nyugszik a gyermeke,
Édesanya de hiába nevelte.

Galícia hegyes-völgyes határa
De sok kislány átka szállott reája,
Áldott legyél Galícia mindaddig,
Míg a babám benne tőti idejit.

Van azonban vidámabb is:

Az akácfa fehérét virágzik
Kis pej lovain alatta cikázik
Cikázz lovam, cikázz utoljára
Holnap megyek nagy Németországba.

Van olyan, amelyből ellenállhatatlan erővel esap ki a jókedv, melyet wem mi gyász, köny, szen-szenvedés nem nyomhat el:

Fekete kendőt költik a fejemre
Gyászolom; szeretem örökre
Gyászolom, mert sose leszek többet víg
Nines szeretöm, jó az Iste n majd ad még.

Tragikus sorok vannak, olyan megrendítő szí nézéssel, amit nem tud a. népdal után csinálni sem-miféle írásművészei Hallgassák csak ezt, — külö nősen az első sorok milyen példátlan festőiek.

Galicia környöskörül füstölög
Ferenc Jóska rézágyúja mennydörög
Éles golyó hasítja a levegői
De sok holttest borítja be a mezőt.

Ferenc Jóska nyerges paripája
Ágaskodva viszi a csatába
Ferenc Jóska sírva néz le a földre
Lova lába térdig jár a vérbe.

Hol terem ez a sok nóta? Isten tudja, a szél fújja talán egyik határból a másikba. De nem is egyedül a nóta adja meg a balladák sötét színezé-sét, hanem a dolgok, ahogy vannak, — az, hogy a most omlott vér gőzéből száll fel az egész, hogy aki éneкли, mind a saját bánatai fújja bele, hogy a lelkén könnyít általa, mert úgy érzi, hogy az ő férjéről, fiáról, szeretőjéről szól a nóta,

Frissek ezek a nóták és nedvesek a könnyek harmatától, — a meghalt és eltávozott kedvesekre való emlékezéstől, — fájdalmasak és mégis szépek e dalok, mert mintha maga a föld szólana meg

bennük, a magyar föld, melynek védelmére mentek el az embereink, hogy maga a föld, a haza nyugodtan megmaradjon, míg határain körül, mindenfelé, lángok csapkodnak s „Galícia környöskörül füstölög, Ferenc Jóska rézágyúja mennydörög”. Ez érzik ki most a népdalból s ez nagyítja fel s teszi fantasztikussá minden sorát. Össze kellene gyűjteni a mai idők magyar népdalait.

1915

A KATONA FELESÉGE.

Egy kis állomáson történt, ahol a vonat egy percre megállt. Katonák néztek ki a kupék ablakán, — egy huszár a vagon legalsó lépcsőjén állott. Vasárnap volt, a falu minden asszonya, lánya kisereglik ilyenkor az állomásra, — Isten tudja mire várnak. Egyszer egy barnaruhás parasztasszony elszánja magát, odamegy az ismeretlen huszárhoz és relénkén azt kérdi tőle:

— Ugyan mondja meg mán, nem látta-e az uramat, Mádi Istvánt! Az is katona, mondja meg mán, egészséges-e?

A huszár nevet. Ez a jó asszony azt hiszi, a nagy ármádiában minden katona ismeri egymást.

A parasztasszony félő, kutató, reménykedő nézését nem lehet elfelejteni. — hányszor láttam ezt a tekintetet. A falun, a mezőn, a városban, az utíán, a villamoson most lépten-nyomon ezzel találkozik az ember ezekkel a kutató reménykedő szemekkel, vagy a fátyolos, szórakozott nézéssel, mely

azt jelenti, hogy a gondolat messzi jár, valakinél időzik. A világon most, a harcoló katonákon kívül, egy másik óriási hadsereg van, az asszonyok, anyák. és feleségek ármádiája, és nem tudom, melyiknek dolga nehezebb.

A katona elbúcsúzik — elmegy, hívja, a kötelesség és belesodródva egy változatos, érdekes életbe, csatákba, győzelmekbe, — a hadsereg hatalmas együttesébe, melynek ritmusa minden benne levő embert magával ragad, — gondolkozni se igen ér rá. Az asszonyok serege itt marad, nem együtt, külön-külön, elszórva, minden ült, bizonyosan ez a hadsereg az, amely többet szenved, — ha oly dróttal an távirót találnának fel, mely az asszonyok sóhajait és gondolatait közvetíthetné, olyan muzsikával lenne tele a tavaszi levegő, amelyet még nem halott a világ.

A minap a Vöröskereszt Üllői-úti tudósító hivatalában jártunk, ahol az asszonyok, a hozzátartozóik után kérdezősködnék. A lépcső, a folyosó, az előszoba tele van asszonnal. Úri dámák és parasztasszonyok, cselédek és divathölgyek szoronganak itt sorsuk nagy közösségében, mely lefűjja róluk a külső megkülönböztetést, — csak anyák és feleségek, könnyes szemmel, remegő ajkakkal. Vannak itt parasztasszonyok, akik messze vidékről vándoroltak fel Pestre s úgy rendezkednek be, hogy nem mozdulnak addig, míg a férjükről vagy fiukról biztos hírt nem kapnak.

Vannak, akiknek hiába mondják, hogy várni kell, több hét is beletelik, míg eltűnt vagy fogóságba jutott emberükről hír érkezik, mindennap feljönnek kérdezősködni. Szegény együgyű, rémült nézésű, kopott öregasszonyt látni néha aki

szent reményességében azt hiszi, hogy itt csak az ajtót kell kinyitni s két-három szobán keresztül menni s már ott találja, a fiát... Vannak, akik batyukban mindenféle holmit hoznak a hivatalhoz, hogy utána küldjék az emberüknek, — vannak, akik a szegénységük összekuporgatott utolsó filléreit, 1 és 2 koronái indítanak el szabályszerű postautalványon Szibéria felé.

Mindenütt, asszonyok... és ebből a tömegeből élesen rajzolódik ki a magyar parasztasszony új típusa, a katona felesége. Aki háborúba ment ura helyett a kis gazdaság minden munkáját vállalja, akinek százszoros lett a gondja és a dolga, — és mindnek megfelel. Aki keményen bírja a nehéz időket, — de rejtett; érzelmessége mégis kitör, olyan tisztán és szépen, mint a népdal nemes sora, vagy az üde hímzés népi kézimunkákon. A hadsegélyző hivatalban benéztünk egy olyan csomó levélbe, melyeket szegény parasztasszonyok küldenek a férjük után, — a mezei, virágok jó szaga ütközik, ki belőlük, és szent, nagy szeretet mennyei jósága. A sok közül egy ilyen levelet egész terjedelmében itt közlök, egy egyszerű parasztasszony írta fogságba jutott, urához.

Kelt levelem 1915-ben április 14-én ezen néhány sór írásom a leg jobbegéségben találjon kedvespárom én hálistennek egészséges vagyok me jet nekedis vizont kívánok én meggyógyultam hála a jóistennek, úgyhogy dolgozni bírok denem úgymintmázor, tudod kedves párom hogymikor teithonvótá éjeit napalátetem demámamánem bírok úgy inertejel napal midégrajta gondolkozók mindigattat hiszem hogy

tobet sóselágyuk egymást, ha nem lágyuk egy mást kérema jóistent hogy ot találkozunk ahol mindégélfink sose halunk meg kedves párom uiostnégy esztendeje amikor aza kedves kis írjunk meghalt akis józsikánk akit a világe nem adtunk volna kedves párom sokat elmegyek a temetőbe sokai megsiratom öleli anak a sírját csak meglátom deatijedet haotmeghalsz soha meg nem falálom kedves párom én mindég imád¹ kozók érted hogy a jóisten segítsen haza téged kedves párom csak azt tünám hogy merevagy keletnek vagy nyugotnak vagy ézaknak mert sokat kijövök este f'énézek az égre mindég azt hiszem hogy az jóisten megmutatja hogy mere vagy nézemaesilagok tényét hátha ara szállamerretovagy esakajó isten alomba megjie lentne hogy merevagy merthatunnám hogy mij éghajlatom vagy ara imátkoznék érted ara kérném a jóistent érted hogy még egy napot en gedjeu megérni hogy egymást megláthatnánk akis gyerek egéséges nincs sémi haja hálaistenek csak mindég keres mindég kérdi hobb édes apám én mindég mondóm hogy a szerbi ahatarán kedves párom tudatom veled hogy a szőlő bejárta m a ganajt kivitetem és elástam tőkék liez éslemeesetem a hogy tutam a somjóba fogtam gyöpöi felástam a tavajit is beütetem és tudatom veled hogy a misabátyád még ithonva és postás a bágyad nagy úr most jára faluba abicsiglin hordja, a leveleket kedves párom én makültem neked pénzt kétszer amikor az első leveledet meg kaptam midjárt röktön kültem 10 koronát a méltóságos grófnét kértem meg az külteel apénzt neked és énis voltam pesten

a fogoj irodán 10 koronát tetem felapostán
 összesen 20 koronát hameg kaptad irdmeg akor
 megint; küldök mániást nem irhatok isten veled
 kedves kimondhatatlan jó párom még egyszer
 csókolak.

Ezt a drága, levelet, úgy, amint van, bele lehet
 tenni az iskolai olvasmányokba, mert nincs az a
 csinált költészet és gyengéd elképzelés, ami szeb-
 ben kitarja egy szegény asszony lelkét, mint ez a
 hibás írás... Kimegy este az udvarra és felnéz az
 égre, a csillagok fényétől kérdi, hogy merre van az
 ura... Azért imádkozik, hogy Isten álmába meg-
 jelentse neki, mere van az embere...

Az a naiv szív, melyből e levél fakadt, csordul-
 tig van bánattal és szeretettel, s az ember elgondol-
 kodva kérdi hát ilyen is lehet egy parasztasz-
 szonyf A mi szemünket egy szinte célzatos iroda-
 lom úgy állította be, hogy a parasztot durvának,
 közönségesnek lássuk, most az élet egy óriásit
 fordít a dolgokon s azt mutatja, hogy a paraszt de
 rék, egyenes s nehéz sorsát jókedvvel viselni tudó,
 — az asszonya pedig, ami az érzés gyöngédségét és
 finomságát illeti, egész biztosan magasan felette
 áll azoknak a dámáknak, akiknek most is a legfőbb
 goudjuk, hogy mint lehetne a legújabb francia ru-
 hákat Svájcon keresztül idecsempészni.

A Magyar Tudományos Akadémiának van
 egy szép pályadíja, minden évben azt a költői mű-
 vet jutalmazza vele, mely a női erényt legszebb
 formában dicsőíti. Ezennel van szerencsém e pálya
 zatra nyilvánosan bejelenteni a katona feleségének
 levelét.

OROSZ ARATÓK KÖZÖTT.

Vasárnap. Megint kimegyünk a kis gombosi tanyára, megnézni, mit csinálnak ilyenkor ünnepnapon az orosz katona-foglyok, akiket az aratási munkákra hoztak ide. A mint lovaink lépésben közelednek, az oroszok csoportjából kiugrik egy cigány képű ember, az egyik lóhoz szalad — s azontúl általában nem tágit a ló mellől. Cirógatja. simo-

hangok artikulálatlan gurgulázásával, amelyet még sohase hallottam. A ló azonban barátságosan hegyezi a füleit, ő többet ért belőle. Mikor végre az orosz semmi hajlandóságot nem mutat arra, hogy békében hagyja a lovat, a tolmácsunkkal megkérdeztetjük tőle, mit akar tulajdonképpen. Utánozhatatlan kedves grimaszt vág. bánatosan a lóra néz és ezt mondja:

Uram, én kocsis vagyok. Egész életemben lovakkal foglalkoztam, nagyon szeretem őket. El-

vittek gyalogos katonának, — nyolc hónap óta nem jutottam egy ló közelébe. Ne tessék csodálkozni, ha most ki beszélgetem magamat vele.

S tovább foglalkozik az állattal, simogatja, magyaráz neki. Sofronov Feodor kocsis, Sumirból, ami már igen közel van Vladivosztokhoz.

A többiek úgynevezett festői csoportokban állanak. Szelédek, szőkék, kék, piros és fekete ingekben, ami, úgy látszik, ünnepi viselet náluk. Hosszan elnézi az ember ezeket a nagy termetű orosz katonákat, ezeket az orosz parasztokat s egyszerre megértjük a nagy csodát: miért kell a rengeteg orosz hadseregnek elvesztenie a háborút. Ezekben az emberekben, úgy ahogy vannak, egyenként, és csoportokban, semmi élénkség nincs, semmi, agresszivitás. Kis ez nem a foglyok bánatos nyugalma, ez az ő legbensőbb lényük, ez a hallatlan csendesség, a támadó szellem teljes hiánya, —egészen biztos, hogy ha a milliós orosz hadsereg úgy állana előttünk, mint itt ez a hatvan ember, a végső benyomás, amit nyerhetnénk róluk, ugyanaz volna: passzív lények. Mennek, ha küldik őket (itt is dolgoznak igen szorgalmasan, ha kell) alárendelik magukat a parancsnak, de eredeti természetük: állni, várni, nézni, — talán gondolkozni, tünődni az élet felett. Goncsarov híres regénye, Oblomov jut az eszünkbe, a tétlenségben és bágyadt lustaságban elvesző orosz halhatatlan típusa, s ezekben az orosz katonákban mindenben van valami oblomovizmus.

Nem ellenszenvesek . . . De elképzelek hatvan fiatal jó magyar embert idegen országban. Élénk szemeiket tréfáikat, kiirthatatlan játékos kedvüket, mozgékonyágukat, életrevalóságukat, szívós,

nagyszerű, egészséges életösztönüket, mely csupa mozgásban, tevékenységben, frissességben nyilvánul meg, — s akkor viszont meglehet érteni a magyarok nagy szerű szerepét, bátorságát és lendületét ebben a háborúban.

S csodálni kell, hogy viszont mennyire nem gyűlölködők s mennyire emberségesek az ellenséges foglyokkal szemben. Az oroszok egy csoportban állanak, körülöttük magyarok. Próbálnak beszélgetni. Jelekkel, — ahogy lehet. Képes újságokat hoznak s együtt nézik a képeket. A hatvan oroszra egy mezőkövesdi magyar asszony főz, — az édesanyjuk jobban el nem látta őket, mint ez a derék asszony. Azt mondja nekünk:

— Ugyan tessék mán megkérdezni tőlük, ízlik-e a főztem.

Megkérdezzük. Az oroszok hálálkodnak. Az asszony boldog.

Nagyon szeretnek enni és nagyon sokat esznek, nem olyan igénytelenek, mint a mi népünk. Úgy látszik, evésben, ivásban mértéktelenek. — az ivást ugyan nincs módjuk gyakorolni, mert alkoholt természetesen nem kapnak. De különben mindent felfalnak, amihez hozzájutnak. Egy napon az asszony kített egy jó hordó zöld uborkát az udvarra, — be akarta savanyítani. Térült, fordult, egyszer csak nincs az uborkából egy darab se, az oroszok azon nyersen mind megették.

Három zsidó van köztük, nevezetes ezeknek a viselkedése. Az első napokon persze együtt dolgoznak a többiekkel. Aztán felfedezték, hogy ők mégis csak inkább szellemi munkára valók, s mivel tudnak

németül, vállalták a közvetítési a tudatlan oroszok és külvilág között, az oroszok nekik mondják el, hogy mire van szükségük s ezért helyettük is elvégzik a munkát, s viszont a mi embereink általuk rendelkeznek az oroszokkal. A három zsidó lassanként bizonyos kivételes helyzetet teremt magának, mint tolmács, mint közvetítő, mint okos ember és ennek folytán inkább felügyel, mint dolgozik.

Nem akarnak megszökni? Nem rendetlenkednek! Nincs velük baj! — kérdem attól az idős hatvani polgártól, aki egy ócska puskával mint felügyelő van az oroszok mellé rendelve. (Rendes katonarésztük is van, de az óvatos uradalom még külön felügyelőket is alkalmaz melléjük.)

A derék magyar nevet:

— A feleségem váltig sírt, hogy ne jöjjenek ide közéjük, — agyonütnek az oroszok. De nem csinálnak ezek semmi kontrabontot. Olyan csendesek, mint az aludtfej.

1915.

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó.....	5
I. A háborút nom lehet megszokni. — Fegyven BÉKE. — Minek kell örülni ? — A civilizáció csak külső máz. — Világtörténelmi szempontok. A barbár Állam. — Swift a háborúk okairól. — Egyéni szem pont.....	9
II. A. háború unalmas. — Egy elképzelt pamphletből. — Milyen a hadvezér? — Napoleon álma. Haragszanak-e egymásra a népek? — Rossz üzlet a háború.....	19
III. Háború és Állam. — Szellemi hadseregszállítók Titkos gondolatok. — A háború költségei. — Az ember a teremtés koronája?	32
IV. A világ megváltozása. — Egy elképzeli pamphletből. - A háború hisztériája és értelmetlenség«'.	40
V. Diplomatakról. — Egy emberi hang. — Egy elképzelt pamphletből. — Sztrakonicky halálára. —	50
VI. Megint a hadvezérekről. — Történelemírás. — Messiás. — Egy elképzelt pamphletből.	64
VII. Fekete könyv. — Levél Szibériából. — Törvény és igazság. — Örültek a háborúnak.....	73
VIII. Kerr a nők uralmáról. — Szülési kényszer. — A tőke szerepe. --- Uszítókából pacifisták. — Háborús célok. — Egy próféta. — A németek.....	79
IX. Mit mond Seneca? — Nero. — Gomperz professzor, - Egy Shakespeare-tanulmányból.....	88
Ballada	97
A katona felesége	101
Orosz aratók között	106